

चांदोबा

मार्च १९९६

Statement about ownership of CHANDOBA (Marathi)
Rule 8 (Form VI), Newspapers (Central) Rules, 1956

1. Place of Publication	'CHANDAMAMA BUILDINGS' 188, N.S.K. Salai Vadapalani, Madras-600 026
2. Periodicity of Publication	MONTHLY Ist of each calender month
3. Printer's Name	B.V. REDDI
Nationality	INDIAN
Address	Prasad Process Private Limited 188, N.S.K. Salai Vadapalani, Madras-600 026
4. Publisher's Name	B.VISWANATHA REDDI
Nationality	INDIAN
Address	Chandamama Publications 188, N.S.K. Salai Vadapalani, Madras-600 026
5. Editor's Name	B.NAGI REDDI
Nationality	INDIAN
Address	'Chandamama Buildings' 188, N.S.K. Salai Vadapalani, Madras-600 026
6. Name and Address of individuals who own the paper	CHANDAMAMA PUBLICATIONS PARTNERS: 1. Sri B. VENKATRAMA REDDY 2. Sri B.V. NARESH REDDY 3. Sri B.V. SANJAY REDDY 4. Sri B.V. SHARATH REDDY 5. Smt. B. PADMAVATHI 6. Sri B.N. RAJESH REDDY 7. Smt. B. VASUNDHARA 8. Kum. B.L. ARCHANA 9. Kum. B.L. ARADHANA 'Chandamama Buildings' 188, N.S.K. Salai Vadapalani, Madras-600 026

I, B Viswanatha Reddi, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

B. VISWANATHA REDDI
Signature of the Publisher

1st March 1996

विश्व-समाचार

पोलिओचे समूळ उच्चाटन

पोलियो मुलांना विकलांग बनवणारा एक भयंकर रोग आहे. पोलियो-पीडित मुलांकडे पाहिले की त्यांच्या आई-वडिलांच्या मनोव्यथेची सहज कल्पना करता येते. दूषित वातावरणात या रोगाचे कीटाणु बालकांच्या शरीरात प्रवेश करतात. त्यामुळे पाठीच्या मणक्यांची हाडे सुजतात, त्याचा मज्जा-रज्जूंवर परिणाम होतो आणि आपल्या नसांवर नियंत्रण ठेवता येत नाही. या रोगाने पछाडलेल्या मुलांना आपल्या हाता-पायांचा नीट उपयोग करता येत नाही. एकदा हा रोग झाला की त्याच्या तावडीतून सुटणे साधारणत: शक्य होत नाही. म्हणून या रोगापासून मुलांना वाचवण्याचा एकच मार्ग आहे, नि तो म्हणजे या रोगापासून दूर राहाणे.

अमेरिकेचे सुप्रसिद्ध मायक्रो बायॉलॉजिस्ट जोनास एडवर्ड साक यांनी १९५४मधे पोलियो निरोधक लशीचा शोध लावला. एका निर्धारित वयाच्या आतील मुलांना ही लस टोचणे भावश्यक आहे. ही लस टोचल्यामुळे बऱ्याच मुलांचे पोलिओपासून संरक्षण झाले. या लशीने पोलिओचे उच्चाटन करणे शक्य आहे हे श्री. साक यांनी जाणले. परंतु या साक-व्हॅक्सीनचा फायदा फार थोड्याच मुलांना होऊ शकला. बहुसंख्य बालक या लशीपासून वंचितच राहिले.

काही वर्षांनंतर अमेरिकेचे एक दुसरे मायक्रो बायॉलॉजिस्ट अल्बर्ट ब्रूस शॉबिन यांनी पोलिओ निरोधक आणखी एका औषधाचा शोध लावला. या शॉबिन-व्हॅक्सीनचे काही थेंब तोंडा द्वारे बालकांना द्यायचे. या सोप्या पद्धतीमुळे औषध सर्वसामान्य लोकांच्या आवाक्यात आले. निरनिराळ्या देशांच्या सरकारांनी हे औषध मागविले व आपल्या देशातील बालकांसाठी त्याचा उपयोग केला. या औषधाचे दोन थेंब मुलाच्या तोंडात टाकले म्हणजे झाले, पण हे सर्व मुलाच्या तिसऱ्या वर्षापर्यंत झाले पाहिजे.

दोन दशकांपूर्वी देवी हा ही असाच भयंकर रोग मानला जाई. त्याचे उच्चाटन करण्यासाठी प्रयत्न केले गेले व त्यात सफलता मिळाली. सन १९९५ च्या शेवटापर्यंत चौदा देशांनी आपल्याला 'पोलियो-रहित देश' म्हणून घोषित केले. आपला देश ही अन्य सत्तर देशांबरोबर आपल्याला पोलियो-रहित बनवण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

जगात पोलियो-पीडित जेवढे लोक आहेत, त्यातील अर्ध्याहून अधिक रोगी तर आपल्याच देशात आहेत. म्हणून जगाचे लक्ष आपल्यावर केन्द्रित झाले आहे. आपल्या सरकारच्या लक्षात ही गंभीर परिस्थिति आली आणि आता भारताने पोलिओ-उच्चाटनासाठी कंबर कसली आहे. भारताने ९ डिसेंबर व २० जानेवारी हे दोन दिवस 'पोलिओ उच्चाटन दिन' म्हणून घोषित केले. तीन वर्षांच्या सर्व बालकांना जवळच्या आरोग्य-केन्द्रात नेऊन त्यांना पोलिओ-प्रतिबंधक औषधाचे थेंब पाजले जावेत असे जनतेला आवाहन करण्यात आले. आपल्या देशातील ७५० लाख बालकांना या औषधाची आवश्यकता आहे. गेल्या ९ डिसेंबर व २० जानेवारी या दोन दिवशी संपूर्ण देशभर लाखो बालकांना हे औषध देण्यात आले.

हा कार्यक्रम यशस्वी बनविण्यासाठी केवळ सरकारच नव्हे तर अनेक गैरसरकारी संस्था ही मदत करीत आहेत. हा कार्यक्रम असाच उत्साहाने आणखी तीन वर्षे सतत चालू राहिला तर आपला देश सुद्धा 'पोलिओ-रहित देशां'च्या यादीत येऊ शकेल.

आपण आपले मित्र, नातेवाईक, शेजारी यांना या कार्यक्रमाची सविस्तर माहिती द्यावी. जगातून पोलिओचे समूळ उच्चाटन करण्यासाठी सर्वांच्या सहकार्याची अपेक्षा आहे.

इच्छा आणि आवश्यकता

विदेहचा राजा वेषांतर करून राज्यात हिंडत असे. एकदा तो असाच हिंडत असता अंधारात पडला आणि त्याच्या पायांना व डोक्याला जखमा झाल्या. एका गरीब माणसाने काही झाड-पाल्याचा रस काढून तो जखमांवर लावला.

राजाला थोड्या वेळात बरे वाटले व त्याने गरीबाची विचारपूस केली.

''मी आपला एक गरीब माणूस आहे. माझ्याबाबत काही जाणून आपण काय मिळवणार?'' गरीबाने विचारले.

''तुझ्या इच्छा पूर्ण करण्याचा मी प्रयत्न करीन.''

गरीबाने आपली इच्छा सांगितली - ''मी या देशाचा राजा होऊ इच्छितो.''

''धन, कीर्ति आणि सुख सर्वांनाच हवं असतं. पण राजाच्या भाग्यात या गोष्टी नसतात हे तुला माहीत नाही असं वाटतंय.'' हसत राजा म्हणाला.

''असं का बरे आपण म्हणताहात?'' आश्चर्याने गरीबाने विचारले.

''राजा जवळ खूप धन असतं, पण ते सर्व धन प्रजेचं असतं. राजाला कीर्ति मिळते, पण त्याहून अधिक अपकीर्ति. राजाला पुष्कळ सुख मिळतं, पण त्याहून अधिक जबाबदाऱ्या त्याच्यावर असतात. म्हणून या तिन्ही गोष्टींमुळे सामान्य माणसाला जरी सुख मिळाले तरी राजाला मिळत नाही.'' राजा म्हणाला.

''तुझं म्हणणं बरोबर आहे. काही जबाबदारी नसली म्हणजे कसं छान वाटतं. आता राहिली संपत्तीची गोष्ट! धन शाश्वत वस्तु नाही. कीर्ति मिळाली की त्याच्या बरोबर अपकीर्ति येतेच. धन, कीर्ति वा सुखासाठी राजा बनायची माझी इच्छा नाही. पण माझ्या समोर कोणी माझी प्रशंसा करावी असं मला फार वाटतं. राजाला उद्देशून कित्येक काव्यं रचली जातात. सामान्य माणसाच्या भाग्यात हे नसतं.'' गरीब बोलला.

हसत राजा म्हणाला - ''ठीक आहे तर. तुझी ही इच्छा पूर्ण होईल.''

जोरात हसत गरीब म्हणाला - ''इथून पुढे तू सावध रहा हं. पुन्हा असा कुठे पडू नकोस.'' आणि तो निघून गेला.

राजा त्याच्या मागे जात राहिला. जवळच्या त्याची झोपडी होती. तिथे तो एकटाच रहायचा.

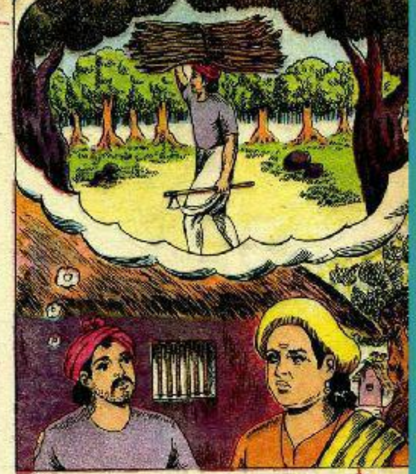
दुसऱ्या दिवशी राजाने एका कवीला त्या गरीबाच्या घरी पाठवले. त्याला पाहून गरीबाला मोठे आश्चर्य वाटले. त्याने विचारले - ''महाशय, आपण माझ्या घरी कशासाठी आला आहात बरं?''

''तुझ्यावर मी एक काव्य-रचना करू इच्छितो !'' कवि म्हणाला.

गरीबाने विचारले - ''माझ्यात अशी काय विशेषता आहे?''

''आपण आपले जीवन मला सविस्तर सांगा. त्यातून मी योग्य तो आशय निवडीन.'' कवि म्हणाला.

गरीबाचा जन्म झाला आणि लवकरच त्याचे वडील वारले. जो दहा वर्षांचा झाला नि त्याची आई त्याला सोडून गेली. गावातील काही प्रतिष्ठित लोकांना वाटले की हा जेथे राहील तेथे नुकसान होईल, म्हणून त्यांनी त्याला एक झोपडी बनवून दिली व तेथे तो राहू लागला. तो सकाळी जंगलात जाई नि लाकूड-फाटा गोळा करून आणी. तो विकून तो आपला उदर-निर्वाह कसा-बसा करी.

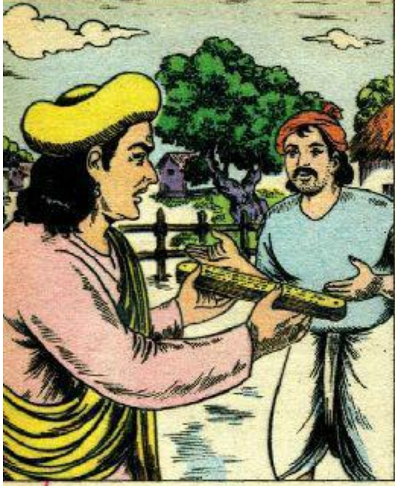

''तू रोज जंगलात जातोस, मग कधी एकादं धाडसाचं काम केलंस की नाही?'' कवीने प्रश्न विचारला.

''मला जंगलात एकदा एक कोल्हा दिसला. मला भीति वाटली नि मी पळून आलो. पण लाकडं आणली नाहीत तर खाऊ काय? म्हणून पुन्हा जंगलात जायला सुरुवात केली.'' गरीबाने आपल्या धाडसाची कहाणी सांगितली.

''तू मोठा दयाळू दिसतो आहेस. संकटात

पुष्पा देव

सापडलेल्या लोकांना मदत करतोस की नाही?'' कवीने विचारले.

एक दीर्घ श्वास सोडीत गरीब म्हणाला - ''वेळ आली तर माझ्याकडून जमेल तेवढी मदत करण्याचा प्रयत्न करतो मनापासून. पण याचा अर्थ मी मोठा दयाळु आहे असा नाही. स्वतः परमेश्वर निरनिराळ्या वेषात येऊन भक्तांची परीक्षा घेतो असं म्हणतात. अशा परीक्षेत पास व्हावं असं वाटतं मला.''

''वेळ मिळाला तर आणखी काय काय करतोस? कविता वगैरे वाचतोस?'' कवीने विचारले.

''खूप मेहनत करतो. काही काव्य वाचायला घेतलं की झोप येते. मग मस्त झोपतो !'' गरीबाने उत्तर दिले.

''अरे वा! तुझ्या सारख्या गरीबाला काव्याची आवड आहे ही विशेष गोष्ट आहे. याबद्दल तुझी प्रशंसा करावी तेवढी थोडीच.'' आश्चर्य व्यक्त करीत कवि म्हणाला.

गरीब उत्साहपूर्वक म्हणाला - ''काव्याची अभिरुचि नसली तर चालेल कसं? भविष्यात कोणी माझ्यावर काव्य-रचना केली, तर ते काव्य मला समजायला नको का?''

''अरे अभाग्या, तू तर कर्म-दरिद्री ! तुझ्या सारख्या दरिद्री माणसावर मला काव्य रचायला लागावं हे माझं दुर्भाग्य !'' असं म्हणत कवीने एका ताड-पत्रावर एक छोटं खंड-काव्य लिहिलं आणि ते त्याच्या हाती देऊन कवि निघून गेला.

गरीबाने आनंदाने ते खंड-काव्य वाचले. त्याच्यावरच ते काव्य रचलेलं होतं. प्रत्येक कडव्यात त्याची प्रशंसा केलेली होती.

त्या दिवसापासून रोज रात्री गरीब आपल्या झोपडीजवळच्या झाडाखाली एक दिवा लावून बसे आणि येणारा-जाणाराला ते काव्य ऐकवी. शेवटी तो प्रश्न करी - ''ही कविता कुणावर रचली आहे माहीत आहे? माझ्यावर, म्हटलं माझ्यावर !''

कविता ऐकून लोक म्हणत - ''इतकी सुंदर कविता करणाऱ्या कवीला तुझ्या सारख्या दरिद्री माणसावर काव्य रचायला लागलं हं! महादरिद्री आहे तो. अशा कवीला तुझ्यावर काव्य-रचना करावी लागली हे त्याचे केवढे दुर्भाग्य! या देशाचा राजाच याला जबाबदार आहे!'' या सर्व गोष्टी राजाच्या ही कानांपर्यंत पोचल्या.

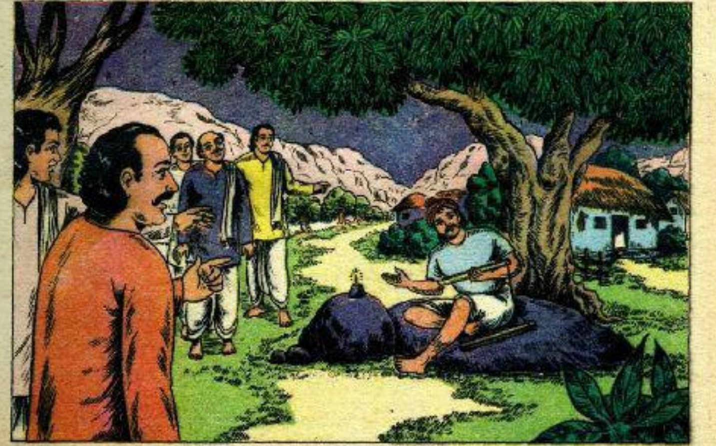
एके दिवशी राजा नेहमीप्रमाणे वेषांतर करून त्या गरीबाच्या झोपडीपाशी आला. त्याने मुद्दामच पडण्याचं नाटक केलं. पण या वेळी गरीब जागचा उठला नाही. तो झाडाखालीच बसून राहिला.

थोड्या वेळाने राजा स्वतःच उठला आणि गरीबाजवळ जाऊन म्हणाला - ''यापूर्वी मी तुला एकदा आशीर्वाद दिला होता. तुला जे पाहिजे ते मिळालं. जर यावेळी मला मदत केली असतीस, तर तुझी आणखी एकादी इच्छा पूर्ण करायचा माझा विचार होता. पण तू मला मदत केली नाहीस, आता मी तुला आशीर्वाद कसा देऊ?''

''तुझ्या आशीर्वादाची मला भीतीच वाटते !'' गरीब म्हणाला.

राजाने विचारले - ''का बरे?''

डोकं खाजवीत गरीब म्हणाला - ''मी मूर्ख, माझी इच्छा पण मूर्खासारखी ! तू तर बुद्धिमान आहेस. ज्यामुळे मी सुखी होईन, असा तरी आशीर्वाद द्यायचा होतास. तसं न करता तू माझी इच्छा पूर्ण केलीस. कवीने माझ्यावर कविता केली आणि निघून गेला. त्यामुळे माझे पोट थोडेच भरणार? मी गरीबच राहून गेलो. त्या काव्याचा मला काय फायदा? मी ज्यांना हे काव्य ऐकवतो, ते माझ्या

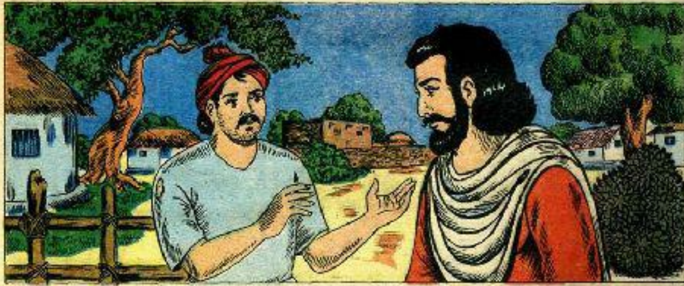

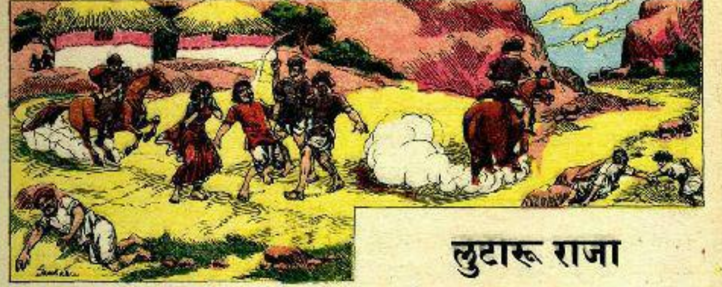
मूर्खपणावर हसतात. कवीला नि देशाच्या राजाला शिव्या देतात. निदान कवीला तरी संतोष वाटायला हवा, तो ही नाही ! काव्य-रचना केल्यावर कवीने मला नि आपल्याला दोष दिला. तुझ्या आशीर्वादामुळे कुणालाच संतोष वाटला नाही!''

''तू तर त्या दिवशी असं बोलत होतास की तुला सर्व काही माहीत आहे. तुला उपयुक्त अशी एकादी इच्छा तेव्हा का प्रकट केली नाहीस?'' राजा नाराज होत म्हणाला.

गरीब दीनतापूर्वक म्हणाला - ''महाराज, मनुष्य आपल्या इच्छांबाबत किती अनभिज्ञ आहे हे परमेश्वर जाणतो. म्हणून ज्यात माणसाचे कल्याण आहे, तेच परमेश्वराने माणसाला दिले आहे. माणसाला मृत्यु नको असतो, परंतु मृत्यूमुळे मनुष्याच्या जीवनाला अर्थ प्राप्त होतो हे सत्य आहे. मनुष्याला रोग नको असतो, पण आरोग्य-सुखाचा आनंद तेव्हांच समजतो, जेव्हा रोग त्याला पछाडतो. माणसाला वेदना नकोशा असतात, पण वेदनांवाचून रोगाचे ज्ञान कसे होईल. रोगमुक्त होण्यासाठी त्याची चिकित्सा तो कशी करील? परमेश्वराने मनुष्याला जे जे दिले आहे, त्यातील त्याच्या कल्याणाची इच्छा माणसाला ठाऊक नसते. मनुष्याच्या सुख-शांतीसाठी परमेश्वराने अनेक गोष्टी दिलेल्या आहेत. मी तुला परमेश्वर समजून काही मागितले आणि मी जे मागितले ते तू दिलेस. तुझ्यात शक्ति आहे, तुझ्या आशीर्वादात बळ आहे, पण तू परमेश्वर नाहीस. तुझ्या आशीर्वादामुळे माझ्यातील परोपकाराची प्रवृत्ति नष्ट झाली, दुसऱ्यांना मदत करण्याचा माझ्यातील गुण लुप्त झाला.''

गरीबाच्या भाबड्या बोलण्यात राजाला एक गूढ अर्थ सापडला. दुसऱ्याच दिवशी राजाने गरीबाला एक नोकरी दिली. आता तो सुखाने आपले जीवन जगू लागला. राजाने एक खूणगाठ बांधली - लोकांची काय इच्छा आहे, यापेक्षा त्यांची आवश्यकता काय आहे हे पाहून त्यांना योग्य ती मदत करायची. यामुळे राजा अधिक लोकप्रिय झाला व त्याची कीर्ति सर्वत्र पसरली.

लुटारू राजा

खूप जुनी गोष्ट. विन्ध्य प्रान्तात अनेक लहान लहान राज्ये असत. त्यातल्या अलकनन्दा राज्याचा राजा होता अमरसिंह. अमरसिंह वीस वर्षांचा असतानाच त्याच्या पित्याचे निधन झाले. 'आसपासची लहानसहान राज्ये जिंकून आपण त्यांचा सम्राट बनावे' अशी त्याची आधीपासूनच इच्छा होती. परन्तु त्याची सैनिकसंख्या कमी होती.

मन्त्री धर्मपाल याला अमरसिंहची इच्छा माहीत होती, त्यामुळे तो 'आपली राज्य विस्ताराची आकांक्षा अुचित नव्हे' असे म्हणून राजाला अनेकदा सावध करी.

परन्तु अमरसिंहला आपला मन्त्र्याचा हितोपदेश आवडत नसे. त्याला वाटे - ''सैन्याच्या मदतीनं मी आसपासच्या राज्यांवर कब्जा मिळवीन. मग एकादा महाराजा नक्कीच आपल्या कन्येशी विवाह करून;देईल.''

आपल्याला आवश्यक असणारे अपार धन मिळवण्यासाठी त्याने एक योजना बनवली. या योजनेनुसार त्याने आपल्या सैन्याच्या लहानलहान तुकड्या बनवल्या अन् त्या त्या तुकड्यांच्या अधिकाऱ्यांना आसपासच्या राज्यात घुसून तेथील जनतेला लुटायची आज्ञा दिली.

आपल्या गावातून होणाऱ्या या लुटींबद्दल जनतेने आपापल्या राजांकडे तक्रार केली. हे लुटारू अलकनन्दा राज्यातले असल्याबद्दल ही ते म्हणाले. निकट भविष्यातच या लूटमारी बन्द केल्या जातील असे आश्वासन त्या राजांनी प्रजेला दिले.

या लहान राजांपैकीच एक वज्रपुरीचा राजा होता. आपल्या राज्यात चालणारा प्रकार कळवण्यासाठी त्याने आपला एक दूत अमरसिंहकडे पाठवला.

अमरसिंहाने दूताचे सादर स्वागत केले

अविनाश कांबळे

आणि तो म्हणाला, ''ते लुटारू केवळ तुमच्याच नव्हे, तर माझ्याही राज्यात धुमाकूळ घालत आहेत. आपली राज्यं डोंगराळ अन् वनप्रदेशात असल्यामुळे ते आपलं काम बेधडक करत आहेत. त्यांचा समाचार घ्यायचं काम मी करीनच असं सांग आपल्या राजाला.''

या खेपेला प्रधान धर्मपालने जोरदारपणे सावधगिरीचा इशारा देत अमरसिंहला म्हटले, ''महाराज, आपली ही वागणूक राजधर्माच्या अगदी विरुद्ध आहे. कधी ना कधी इतर राजांना खरी गोष्ट कळून चुकेलच अन् मग ते एकत्र होअून आपल्या राज्यावर हल्ला करतील.''

पण मोठ्या बेपर्वाईने हसत अमरसिंह बोलला, ''प्रधानजी, तुम्ही मुळिच घाबरू नका. ते सर्वजण एकत्र येण्यापूर्वीच मी लुटलेल्या धनाच्या मदतीनं मोठ्ठं सैन्य अुभारून त्यांच्यावर हल्ला करीन. मग कसला धोका आपल्याला ?''

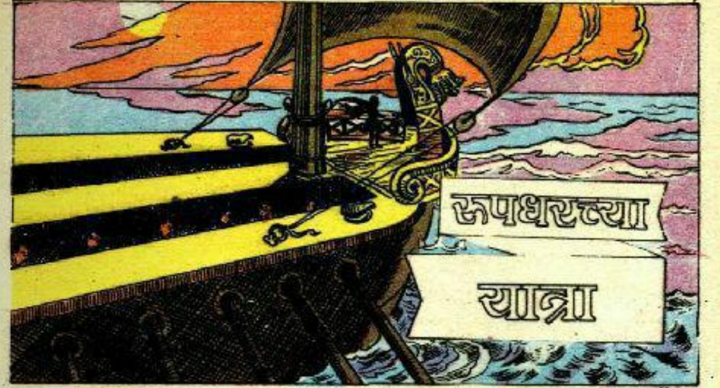
इकडे वज्रगिरीच्या राजाला आपल्या गुप्त हेरांकडून नक्की समजले की, उटारूंची पथके पाठवणारा स्वतः अमरसिंहच आहे. त्याने एके दिवशी स्वतःच अचानक अमरसिंहाच्या किल्ल्यावर हल्ला केला. त्याचे जे काही थोडे सैन्य होते ते सारे निरनिराळी पथके बनून लूटमारीसाठी जंगले व डोंगरातून फिरत होते. त्यामुळे आता त्याच्या किल्ल्याचे रक्षण होणे अशक्य झाले.

स्वतः राजा अमरसिंह आपल्या मंत्र्यासह कसाबसा गुप्त द्वारावाटे जीव वाचवून पळून गेला. मन्त्र्याला तो विचारू लागला, ''प्राण रक्षणासाठी आता आपण काय करावं?''

शान्त स्वरात मन्त्री अुत्तरला, ''आता ना आपण राजा आहात आहात, अन् ना मी मंत्री आहे. आपली अन्यायाची कमाई आसपासच्या राजांना जिंकू शकली नाहीच, पण अुलट तुमच्यावरच संकट गुदरलं, तुमचे प्राण संकटात सापडले. आता तुम्ही इथून कुठेतरी पळून जावं हेच श्रेयस्कर !''

अमरसिंहाला आपली चूक कळून चुकली अन् तो जंगलाकडे पळून गेला.

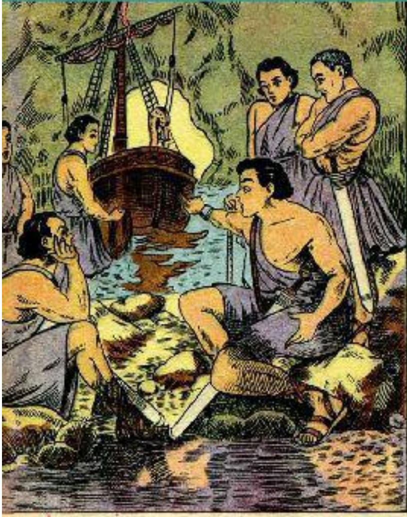

७

(रूपधर प्राणरहित अशा पितृलोकात गेला व युद्धात मेलेल्या अनेक वीरांच्या प्रेतात्म्यांना भेटला. त्यांच्याशी बोलून व भविष्यातल्या आपल्या सुखदुःखांची सांकेतिकडून माहिती जाणून घेअून तो आपल्या साथीदारांसह स्वदेशी जायला निघाला. वाटेत त्याने स्वतःचे व साथीदारांचे नागकन्यांपासून रक्षण केले व तो सूर्यभगवानाची पशुसंपदा असलेल्या बेटाजवळ पोचला. तेथील पशूंशी आपल्याला काही देणे-घेणे नाहीं किंवा त्यांच्याकडे नुसते पहाणारही नाही असे वचन घेअूनच रूपधरने आपल्या साथीदारांना तेथे अुतरायची परवानगी दिली.)-यानंतर

ग्रीकांनी आपली नाव पाण्याबाहेर ओढून बांधून ठेवली. जवळच एक पाण्याचा वाहता झरा होता. झऱ्याजवळच सर्वजण बसून स्वयंपाक करू लागले. नंतर त्यांनी भोजन अुरकले. विध्वंसिनी राक्षसीने ज्यांना आपला ग्रास बनवले, त्या साथीदारांची त्यांना आठवण आली. त्यांच्याबद्दल बोलतच ते सर्वजण झोपून गेले.

रात्री तिसऱ्या प्रहरी भयानक वादळ सुरू झाले. आकाश ढगांनी भरून गेले. दक्षिणेकडून जोरदार वारे वाहू लागले. ग्रीकांनी आपली नौका एका सुरक्षित गुहेत ओढून नेली. साथीदारांना पुन्हा एकदा इशारा देत रूपधर म्हणाला, ''दोस्तांनो, आपल्याकडे खाण्यापिण्याचा भरपूर साठा आहे. तेंव्हा इथे असणाऱ्या पशूंकडे ढुंकूनही पाहू नका. त्यांच्यापासून दूरच रहा. यात जराही आगळीक घडली, तरी आपण

सूर्यदेवतेशी द्रोह केल्यासारखे होईल. अन् तसं घडलं, तर मात्र आपला बचाव होण्याची मुळीच शक्यता नाही. सावध रहा सर्वजण!''

रूपधरच्या साथीदारांचीही हकनाक मरायची इच्छा नव्हती, त्यामुळे त्यांनी आपल्या सरदाराचा इशारा नीट लक्षात ठेवला व आपली कसलीही हानी होणार नाही अशी त्यांनी काळजी घेतली. एक महिनाभर हवा वादळीच राहिली. नौकेतला अन्नसाठा संपून गेला. नंतर तेथील पक्ष्यांची शिकार करून त्यांना आपले पोट भरावे लागले, मासेही पकडावे लागले. पण एवढ्याने त्यांचे पोट पुरेसे भरेनासे झाले; ते अर्धपोटी राहू लागले. या संकटातून सर्वांना वाचवण्यासाठी रूपधर एका गुहेत बसून प्रार्थना करू लागला. त्याला तेथेच झोप लागली.

इकडे मायावी आपल्या साथीदारांना म्हणाला, ''दोस्तांनो, आता माझं बोलणं लक्षपूर्वक ऐका. माणसानं भुकेनं मरणं हा प्रकार अत्यंत वाईट! तेंव्हा आता आपण कसलाही संकोच न बाळगता इथले पशु पकडू या. इथाकाला कधी पोचू शकलोच, तर तिथं सूर्यदेवतेचं अेक भलंमोठं मंदिर बनवू आपण. पण आत्ता पशु आणून आपण पद्धतशीरपणे प्रार्थना करून त्यांना बळी देअू अन् नंतर त्यांना खाअून आपले प्राण वाचवू. इतकं करूनही आपल्यावर सूर्यदेवतेचा कोप झाला, अन्य देवतांची आपल्यावर कृपा न झाली, अन् आपण समुद्रात मधेच बुडून गेलो तरी बेहत्तर ! या वेदनेतून मुक्त तरी होअू. या निर्जन बेटावर भुकेनं तडफडून मरण्यापेक्षा खारं पाणी पोटात घेअून मरू या.''

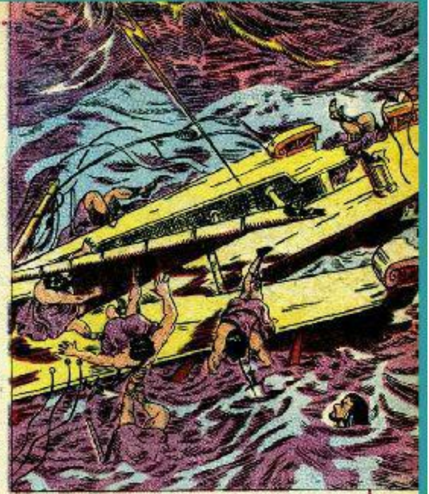
मायावीच्या या बोलण्याने ते ग्रीक सैनिक फार खूश झाले. निर्भय होअून निःसंकोचपणे त्यांनी चांगली धष्टपुष्ट जनावरे पकडून आणली. शास्त्रोक्त बळीविधी करून नंतर त्यांचे मांस शिजवायला त्यांनी सुरुवात केली.

इतक्यात रूपधर जागा होअून आपल्या साथीदारांकडे येअू लागला. लांब अंतरावर असतानाच त्याला मांस शिजत असल्याचा वास आला. आपल्या अनुपस्थितीत आपल्या माणसांनी सूर्यदेवाशी द्रोह केल्याचे त्याने ओळखले. तो त्यांच्यावर खूप रागावला. पण आता काय अुपयोग? व्हायचे ते होअून गेले होते.

जे पशु ग्रीकांनी मारले होते, त्यांचे मांस ते सहा दिवस खात राहिले. सातव्या दिवशी वादळ थांबले. रूपधर व त्याच्या साथीदारांनी ताबडतोब नौका समुद्रात नेली व ते निघाले. पहाता पहाता ते सूर्याची पशुसंपदा असलेल्या त्या बेटापासून दूर गेले. आता समुद्र व आकाश यांशिवाय नजरेला काहीच दिसत नव्हते.

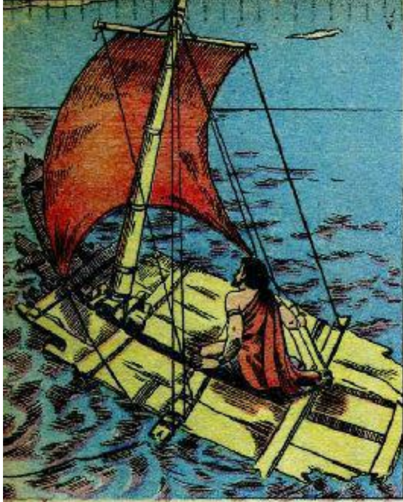
अशातच आकाशाच्या मध्यावर एक काळा ढग दिसू लागला. पश्चिमेकडून भयानक आवाज करत वारा येअू लागला. प्रलय होणार असे वाटू लागले. नौकेची डोलकाठी 'कडाड्कड्' आवाज करत मधेच तुटून कर्णधाराच्या डोक्यावर कोसळली. तो जागच्या जागीच मरून समुद्रात कोसळला. इतक्यात नावेवर वीज कोसळली आणि ती तुटून छिन्नभिन्न झाली. रूपधरचे सारेच साथीदार समुद्रात पडले.

रूपधरला मात्र एक लाकडी खांब सापडला व त्याच्या आधाराने तरंगत तो पोहत राहिला. आता पश्चिमवारा थांबून दक्षिणवाऱ्याने जोर धरला. 'हा वारा कदाचित आपल्याला एकाद्या धोक्यात अडकवील किंवा पुन्हा अुलट दिशेला नेअून

विध्वंसिनीच्या तोंडी देईल' अशी भीती त्याला वाटू लागली. त्याची शंका खरी निघाली व सकाळपर्यंत त्याच्या खांबाने वाऱ्यामुळे त्याला त्या भोवऱ्याकडे नेले. पण केवळ भाग्यामुळेच त्या दोन्ही संकटातून तो वाचला.

रूपधर अशा प्रकारे नअू दिवस हवेचे धक्के खात समुद्रातून वहात राहिला. दहाव्या दिवशी रात्री तो ओगीजिया नामक बेटावर पोचला. या बेटावर एका गुहेत सम्मोहिनी नावाची देवी रहात असे. गुहेभोवतालचे वातावरण मोठे स्वच्छ व सुंदर होते. सर्वत्र जंगली झाडी होती. झाडीबाहेर मात्र छान हिरवेगार मैदान व पाण्याचे लहानमोठे

धबधबे होते. गुहेच्या द्वारावर द्राक्षाचे वेल लटकत होते. त्यांवर द्राक्षांचे गुच्छच्या गुच्छ लगडलेले होते.

रूपधरने या बेटावर पाऊल ठेवले अन् कसातरी स्वतःचा तोल संभाळत, अडखळत, चालू लागला. सम्मोहिनीने पुढे होऊन त्याचे स्वागत केले. ती त्याला आपल्या गुहेत घेऊन गेली. तिने त्याला रुचकर जेवण व स्वच्छ पाणी दिले. नंतर ती त्याला म्हणाली, "तू माझा पति बनून कायम इथेच रहाणार असशील, तर तुला मी म्हातारपणातून मुक्त करीन; तू चिरतरूण रहाशील."

रूपधर तिला नकार देऊन दुसरे काही करण्याच्या स्थितीत नव्हता. सम्मोहिनीशी विवाह करून पाच वर्ष तो त्याच बेटावर राहिला. पण स्वदेशी परत जाण्याची त्याची इच्छा जास्त जास्तच प्रबळ होत राहिली. बिचारा मन मारून समुद्रकिनाऱ्यावर बसून वेळ काढी.

सम्मोहिनीने रूपधरच्या मनातली इच्छा बरोबर ओळखली. तो आपला देश विसरू शकणार नाही, हेही तिने ओळखले. एके दिवशी ती त्याला म्हणाली, "तुला पाहून दया येतेय मला. तुला स्वदेशी पाठवायचं ठरवलं आहे मी. काळजी करू नकोस. ऊठ, झाड तोडून ओंडक्यांचा एक तराफा बनव स्वतःसाठी. प्रवासात खाण्यासाठी पुरेसा अन्नसाठा देण्याची व्यवस्था करीन मी. कपडे देईन अन् अनुकूल हवाही देईन. तिच्या मदतीनं सुखरूप स्वदेशी जा."

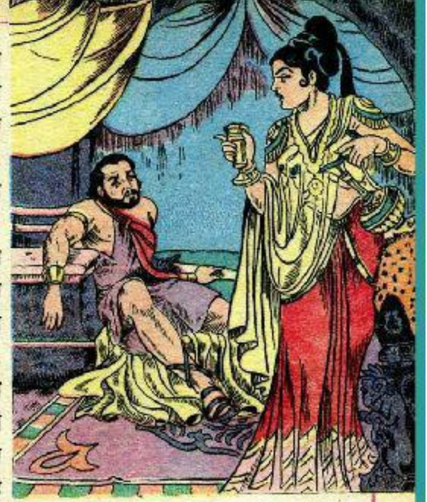
तिचे बोलणे ऐकून रूपधरचे शरीर भयाने थरथरले. तो म्हणाला, "यात नक्कीच काही काळंबेरं आहे; तुझं काहीतरी कारस्थान असावं यात. नाही तर केवळ एका तराफ्याच्या साह्यानं मी घोर समुद्रातून प्रवास करावा असा सल्ला कसा दिला असतास तू? चांगल्या मजबूत नावासुद्धा समुद्रात मोडून जातात, तेंव्हा या नुसत्या तराफ्याचा काय भरंवसा? 'तू मनापासून मला पाठवत आहेस' याची जोपर्यन्त मला खात्री पटत नाही तोपर्यंत माझा इथून निघायचा प्रश्नच येत नाही."

"तुझी बुद्धीच वाकडी आहे, म्हणून तुला संशय येतोय. तुला वाटत असेल तर मी शपथ घेते. तुला मदत करावी, एवढाच अुद्देश आहे माझा. मला इतकी कठोर समजू नकोस. तुझी अवस्था पाहून, दया आली मला तुझी!" सम्मोहिनी बोलली.

रूपधरला आपल्या गुहेत घेऊन जाऊन तिने त्याला जेवण दिले. नन्तर ती त्याला म्हणाली, "घरी परतायची तुझी इच्छा अगदी नैसर्गिक आणि योग्य अशीच आहे. पण घराच्या वाटेवर तुला किती कष्टातून जावं लागणार आहे, ते कळलं तर तू जायचं नावच घेणार नाहीस. आपला निर्णय बदलशील तू. माझा तर असा सल्ला आहे की मृत्यु आणि म्हातारपण यांतून वाचून इथेच रहा कायमचा."

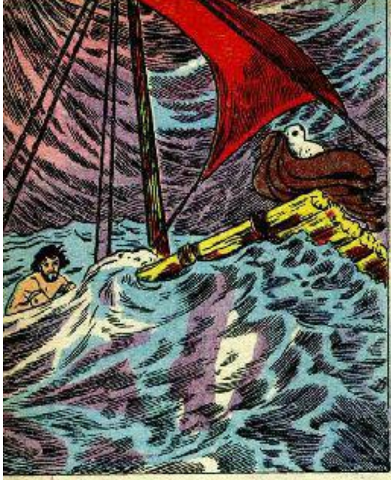
यावर रूपधर म्हणाला, "घरी जायची तर माझी अगदी तीव्र इच्छा आहे. मी खरोखरच या संधीच्या प्रतीक्षेत आहे. याच प्रयत्नात तर मी कित्येक कष्ट झेलले; किती संकटांना तोंड दिलं. या वेळीही जर मी संकटात सापडलो किंवा एकादे वेळी मी असहाय्य झालो, तरी समजेन की मी आणखी एका संकटातून पार होत आहे; अडचणींच्या मालिकेपैकी हाही एक आहे. यापेक्षा आणखी तर काही नाही होणार नं? पहा, मी तसा खूपच सहनशील आहे."

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच सम्मोहिनीने

एक धारदार कुऱ्हाड आणि कोयता रूपधरच्या हवाली केले आणि ती स्वतः त्याच्या बरोबर जंगलात गेली. तेथे अुंच अुंच झाडांचा एक समूह होता. रूपधरने त्यातली वीस झाडे तोडली व ती कोयत्याने तासून काढली. त्यातून त्याने एक छोटीशी नाव बनवली. वल्ही आणि डोलकाठी ही त्याने नावेवर बसवली. शिडासाठी जरूर असणारे वस्त्र सम्मोहिनीने त्याला दिले. नंतर ती नाव रूपधरने समुद्रात नेली.

हे काम पुरे होताहोता चार दिवस गेले. पाचव्या दिवशी सम्मोहिनीने त्याला स्नान घातले, प्रवासासाठी आवश्यक सर्व वस्तु दिल्या. आता वल्ही पकडून रूपधर नावेत बसला.

प्रवासासाठी अनुकूल वारे वाहू लागले. रात्री रूपधर जराही झोपला नाही. आकाशातल्या ताऱ्यांच्या आधारे दिशा ठरवून तो सफर करत राहिला. तो निघाला, त्यावेळी सम्मोहिनीने त्याला सांगितले होते की, 'सप्तर्षी तारे डावीकडे रहातील याकडे नीट लक्ष ठेवून प्रवास करत रहा.'

पंधरा दिवस प्रवास झाल्यानन्तर वादळ सुरू झाले. एकाएकी आकाश दाट ढगांनी भरून गेले, वेगवान वारे वाहू लागले. रूपधरला तर वाटू लागले की, आपला मृत्यु आता निश्चित आहे.

''किती दुर्दैवी आहे मी ! ट्रॉय युद्धात मेलेले वीरच खरे भाग्यवान! त्यांच्या प्रेतांचा दहनसंस्कार होऊ शकला. पण मी मात्र या अथांग समुद्रात अनाथासारखा मरून जाणार आहे. असल्या मरणापेक्षा त्या वज्रकायचा मृत्यु फार बरा! तसलं मरण माझ्या नशिबी नाही !'' राहून राहून असले विचार त्याच्या मनात येऊ लागले.

'देवतांनी आपला सूड घ्यायचा ठरवलेलं दिसतंय' असेही त्याला वाटले. वाऱ्याच्या धक्क्याने वल्हे त्याच्या हातून सुटले अन् दुसऱ्याच क्षणी नाव जागच्या जागी गोल फिरू लागली. रूपधर पाण्यात पडला; तरीही प्रसंगावधान राखून पटकन् पाण्यावर येऊन तो नावेत चढून बसला. खालीवर होणाऱ्या लाटांमुळे अजूनही त्याची नाव गरगर फिरत होती अन् एकाद्या चेंडूसारखी इकडून तिकडे फेकली जात होती.

याच वेळी रक्षकी नावाची एक देवी समुद्रपक्षाच्या रुपाने त्याच्या नावेच्या टोकावर येऊन बसली. तिच्या चोचीत एक वस्त्र होते. ती म्हणाली, ''रूपधर, तुझ्या जिवाला काहीच धोका नाहीय. देवता तुला संकटात टाकू शकतील, पण तुझी ही नाव अगदीच निरुपयोगी आहे. तू हे वस्त्र घेऊन ते आपल्या कमरेला बांध अन् नाव सोडून देऊन समुद्रात उडी मार. तसं केलंस म्हणजे बुडायचा नाहीस तू. अगदी सुरक्षित किनाऱ्याला लागशील.

रूपधरला रक्षकीच्या बोलण्याचा मुळीच विश्वास वाटला नाही. त्याला वाटले की, आपल्याला नवनव्या संकटात ढकलण्यासाठीच जाळे विणले जात आहे. 'आता आकाश कोसळलं, तरी आपण नाव सोडायची नाही.' या विचाराने तो नावेत अगदी घट्टपणे बसून राहिला.

परन्तु थोड्याच वेळात वाऱ्याच्या जोरदार थपडेने त्याची नौका तुटून तिची छकले झाली. त्याच्या हाती एका गोल खांबाचा तुकडा आला आणि तो त्यावर घोड्यावर स्वार झाल्यासारखा बसला. रक्षकीने सांगितल्याप्रमाणे ते वस्त्र रूपधरने आपल्या कमरेला बांधले अन् पाण्यावर ओताणा पडून हाताने पाणी कापू लागला.

त्या कोलाहलमय समुद्रात अशा प्रकारे तो दोन दिवस पोहत राहिला. तिसऱ्या दिवशी सकाळीच वादळ शान्त झाले अन् थोड्या अंतरावर त्याला किनाराही दिसू लागला. रूपधरला वाटले की, आता आपले कष्ट संपत आलेत. पण क्षणभरात त्याच्या लक्षात आले की पुन्हा इथेही मृत्यु आपली प्रतीक्षा करत आहे. तो संपूर्ण किनारा मोठमोठ्या खडकांनी भरलेला होता. समुद्राच्या लाटा खडकांना जोराने धडका देत होत्या. 'एकाद्या लाटेने आपल्याला असे खडकावर नेऊन आपटले तर काय होईल आपले?' अशी भीती त्याच्या मनात उभी राहिली.

त्याने विचार केल्याप्रमाणेच घडले. एक जबरदस्त लाट त्याला किनाऱ्याकडे घेऊन गेली. रूपधरने सावधपणे समोरची शिळा घट्ट पकडली. पण परत फिरताना ती लाट त्याला पुन्हा समुद्रात घेऊन गेलीच. त्याचे हात मात्र या प्रयत्नात सोलून निघाले.

दुसऱ्या वेळी रूपधरने आपल्या पोहोण्याची दिशा बदलली. तो तटाला समांतर पोहू लागला. थोड्या वेळाने तो एका नदीच्या मुखाशी पोचला. ते पाहून रूपधरच्या जिवात जीव आला. आपल्याला वाचवण्यासाठी तो नदीची प्रार्थना करू लागला. कसातरी तो जमिनीवर पोचला आणि दुसऱ्याच क्षणी बेहोश होऊन पडला.

अंतर

बेलापुरहून सुगंधपुर बारा मैल अंतरावर आहे. राजेंद्रला काही जरूरी कामासाठी तेथे जायचे होते. नोकर कामावर न आल्यामुळे त्याला स्वत:लाच घोडागाडी घेऊन जावे लागले.

गावापासून जेमतेम दोन मैलांवर आला असेल, इतक्यात त्याला बारा तेरा वर्षांचा एक मुलगा चिंताक्रान्त अवस्थेत वाटेत अुभा असलेला दिसला. राजेन्द्रने त्याला प्रेमाने विचारले, ''काय झालं रे बाळा? काळजीत दिसतोस? कुठं जायचंय तुला?''

''माझं गाव इधून दोन मैलांवर आहे. इथवर आलो कसाबसा; पण आता पुढे चालणं अशक्य झालंय मला. खूप थकलोय; पायही दुखत आहेत फार!'' मुलगा अुत्तरला.

राजेन्द्र त्याला म्हणाला, ''बस माझ्या गाडीत; मी सोडतो तुला तुझ्या गावी.''

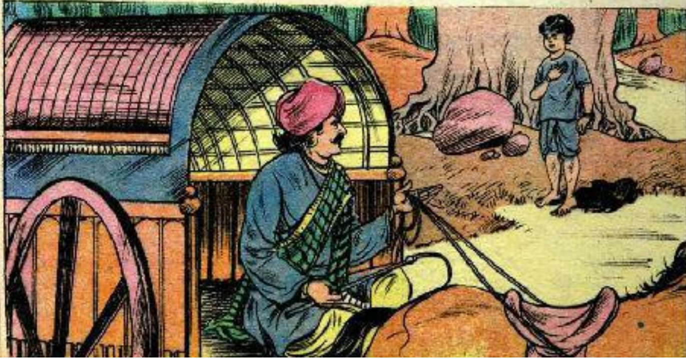
दोन मैल पुढे गेल्यावर राजेन्द्रने गाडी थांबवून विचारले, ''कुठंय तुझं गाव.''

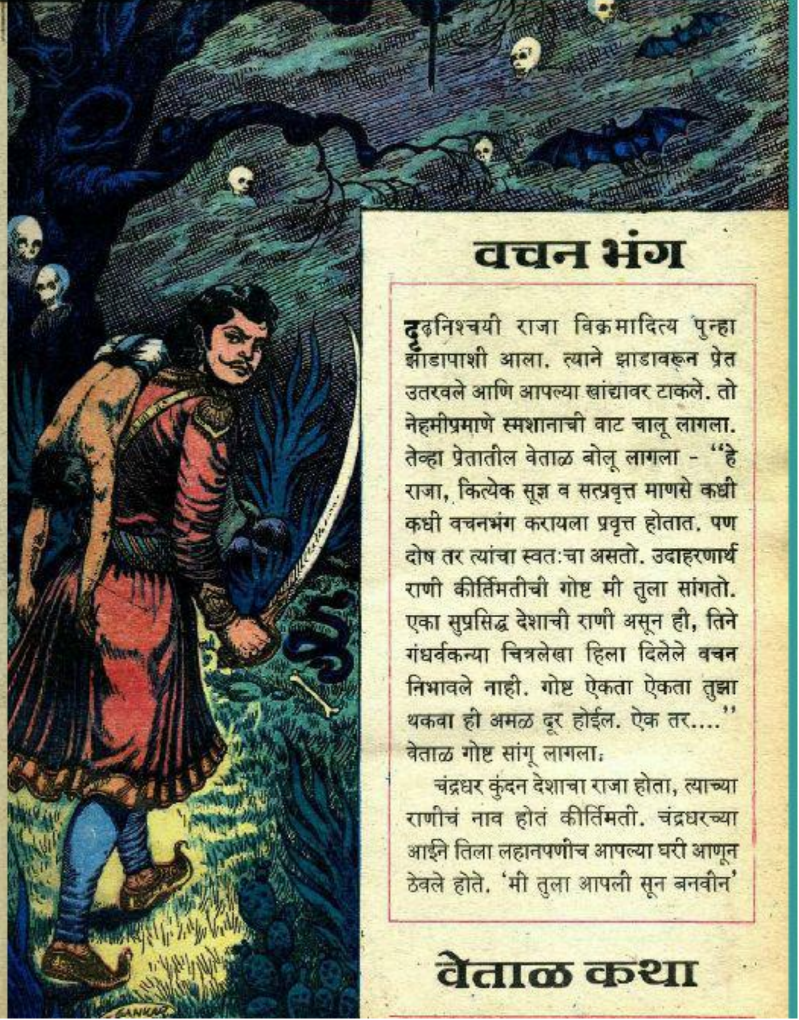
मुलगा म्हणाला, ''आता आणखी तीन मैल अंतर कापावं लागेल.''

आणखी तीन मैल गेल्यावर राजेन्द्र व्यंगाने म्हणाला, ''काय, आता तरी आलं का तुझं गाव?''

''नाही. आणखी सहा मैल जावं लागेल आता. तिथंच आहे माझ्या मामाचं गाव. मी जिथे गाडीत बसलो ना, तिथून मागे दोन मैलांवर माझे आई वडील रहातात. खरंच सांगतोय मी, खोटं नाही यात थोडं सुद्धा!'' मुलगा बोलला.

त्याचे बोलणे ऐकून त्याच्या लबाडपणाचे राजेन्द्रला मोठेच आश्चर्य वाटले!

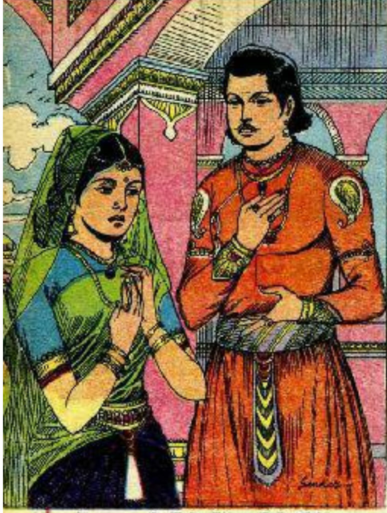

वचन भंग

दृढनिश्चयी राजा विक्रमादित्य पुन्हा झाडापाशी आला. त्याने झाडावरून प्रेत उतरवले आणि आपल्या खांद्यावर टाकले. तो नेहमीप्रमाणे स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ बोलू लागला - ''हे राजा, कित्येक सूज्ञ व सत्प्रवृत्त माणसे कधी कधी वचनभंग करायला प्रवृत्त होतात. पण दोष तर त्यांचा स्वत:चा असतो. उदाहरणार्थ राणी कीर्तिमतीची गोष्ट मी तुला सांगतो. एका सुप्रसिद्ध देशाची राणी असून ही, तिने गंधर्वकन्या चित्रलेखा हिला दिलेले वचन निभावले नाही. गोष्ट ऐकता ऐकता तुझा थकवा ही अमळ दूर होईल. ऐक तर....'' वेताळ गोष्ट सांगू लागला:

चंद्रधर कुंदन देशाचा राजा होता, त्याच्या राणीचं नाव होतं कीर्तिमती. चंद्रधरच्या आईने तिला लहानपणीच आपल्या घरी आणून ठेवले होते. 'मी तुला आपली सून बनवीन'

वेताळ कथा

असे वचन ही तिने तिला दिले होते.

चंद्रधर आणि कीर्तिमती लहानपणापासूनच एकमेकांच्या सान्निध्यात राहिले. त्यामुळे त्यांचे परस्पर प्रेम वाढत गेले. पण जेव्हा लग्नाचा प्रश्न पुढे आला, तेव्हा कीर्तिमतीने विवाहाला नकार दिला. तिच्या दृष्टीने चंद्रधर फारच रूपसंपन्न युवक होता. त्यामानाने तिचे स्वतःचे रूप साधारण होते.

मनमोहक व अद्भुत रूपवान चंद्रधर एका साधारण सुंदरी कीर्तिमतीशी लग्न करणार - या विषयावर सेवक-सेविका आपापसात कुजबुजत. 'चंद्रधर कीर्तिमतीशी लग्न करील ही, पण भविष्यात तो एकाद्या सुंदर गंधर्व-कन्येशी विवाह करील.' अशी भविष्यवाणी सर्व जण वर्तवू लागले.

कीर्तिमतीने ही बोलणी एक-दोनदा ऐकली पण. तिला फार वाईट वाटले. तिच्याच्याने हे सर्व सहन होईना आणि शेवटी एक दिवशी ती चन्द्रधरला म्हणाली - "मला वाटतं तुम्ही आपणाला योग्य अशा एकाद्या सुंदर स्त्रीशी विवाह करावा."

स्मितहास्य करीत चंद्रधर म्हणाला - "कीर्ति, अग मी लग्न केलं तर तुझ्याशीच करीन."

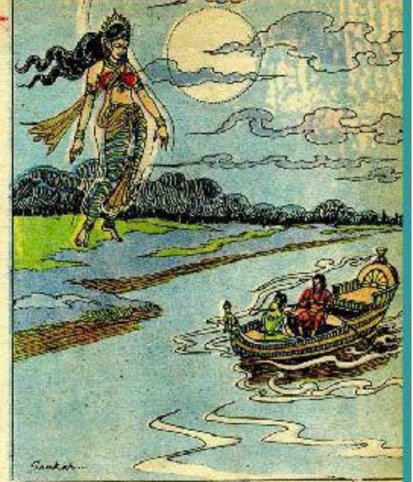
चंद्रधरच्या या बोलण्याने कीर्तिमतीचे बरेच संशय दूर झाले. काही दिवसांनी त्या दोघांचा विवाह ही थाटामाटात साजरा झाला. परंतु लग्नानंतर काही वर्षे जाऊन ही जेव्हा त्यांना अपत्य-लाभ झाला नाही, तेव्हा असंतोषाची सुरुवात झाली. आणि ही भावना दिवसें दिवस वाढू लागली.

अशा परिस्थितीत पौर्णिमेच्या रात्री पति-पत्नि जेव्हा नौका-विहार करीत होते, तेव्हा आकाश-मार्गातून जाणाऱ्या चित्रलेखा नावाच्या एका गंधर्व-कन्येने त्यांना पाहिले.

चित्रलेखा विद्युन्मय नावाच्या एका राजाची मुलगी होती. गंधर्व-लोकात सौंदर्य-सम्राज्ञी म्हणून ती प्रसिद्ध होती. सर्व गंधर्वगण तिच्या सौंदर्याची तोंड भरून स्तुति करीत. कुठल्या ही गंधर्व-पुरुषाशी ती लग्न करायला तयार नव्हती, कारण तिच्या दृष्टीने तिच्याशी विवाहाला योग्य असा कोणी युवक गंधर्व-

लोकी नव्हता. तिने जेव्हा तेजस्वी व अतिसुंदर चन्द्रधरला पाहिले, तेव्हा त्याच्यावर मोहित झाली. मनातल्या मनात ती त्याच्या सौंदर्याची प्रशंसा करू लागली. ती अदृश्य स्वरूपात त्याच्या मागे राहू लागली. हे दोघे राजदंपति असून संतान-प्राप्तीच्या अभावी दुःखी आहेत हे तिला समजलं.

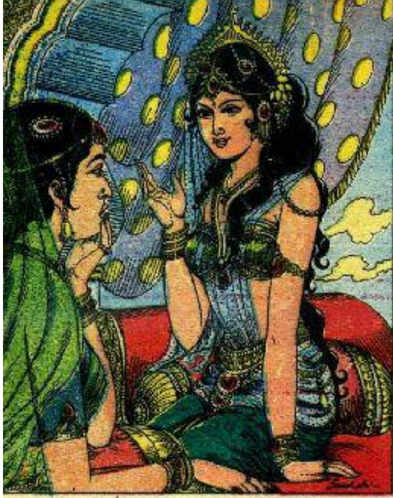
चित्रलेखा गंधर्व-लोकी परत गेली खरी, पण तिला चैन पडेना. एक दिवशी चंद्रधर राजोद्यानात एकटाच हिंडत होता, तेव्हा ती त्याच्या समोर येऊन उभी राहिली. तिने आपला परिचय करून दिला आणि आपणाशी विवाह करण्याबाबत चंद्रधरला विनंती केली.

या अनपेक्षित घटनेचे चंद्रधरला खूप आश्चर्य वाटले. गोड स्वरात त्याने हा प्रस्ताव फेटाळून लावला.

तरी पण चित्रलेखा आपल्या परीने प्रयत्न करीतच राहिली. ती कीर्तिमतीला एकांतात भेटली. तिने तिला आपली इच्छा सांगितली आणि चन्द्रधरने नकार दिल्याचे ही सांगितले. मग ती कीर्तिमतीला म्हणाली - "चन्द्रधरचं तुझ्यावर फार प्रेम आहे. म्हणूनच माझ्या सारख्या रूपसुंदरीच्या प्रेमाची त्याने अवहेलना केली आणि तुझ्यासारख्या सामान्य स्त्रीबरोबर जीवन जगण्याचा त्याचा हट्ट आहे. त्याचा निर्णय म्हणजे काळ्या दगडावरील रेघ! सौंदर्याची गोष्ट जाऊं दे, पण तुझ्यापासून त्याला अपत्य-लाभ होणार नाही याबाबत तुला काय वाटतं? त्याला तू असाच राहू देणार का?" चित्रलेखेच्या या बोलण्याने कीर्तिमतीचे अंतःकरण व्यथित झाले. तरी दृढ स्वरात तिने प्रश्न केला - "अगोदर मला हे सांग की या साऱ्या गोष्टी तू मला कशासाठी ऐकवीत आहेस?"

चित्रलेखा म्हणाली - "मी उगाचच तुझ्याशी कशाला बोलू? जर तुला आपल्या नवऱ्याला सुखी पहावयाचे असेल आणि तू जर स्वार्थी नसशील तर आपल्या पतीने माझ्याशी विवाह करावा असे काही कर. त्याला समजाऊन सांगून माझ्याशी लग्नाला तयार कर. एक वर्षाच्या आत त्याला संतान-प्राप्ति होईल आणि त्याच्या जीवनात आनंदी-

आनंद होऊन जाईल. माझ्याशी विवाह केला की त्याचे तुझ्यावरील प्रेम कमी होईल असे समजू नकोस. उलट तुझ्या त्याग-वृत्तीमुळे तो प्रसन्न होईल आणि त्याचे तुझ्यावरील प्रेम वाढेल. तुझा निस्वार्थीपणा पाहून तो तुझी प्रशंसा करील. त्याच्या दृष्टीने तू महान् बनशील !''

कीर्तिमती थोडा वेळ काही बोलली नाही. मग म्हणाली - ''पण माझी एक अट आहे.''

आश्चर्याने चित्रलेखेने विचारले - ''अट? सांग बरं तुझी काय अट आहे?''

''आज चैत्र शुद्ध पंचमी आहे. आजपासून मला एक वर्षाची मुदत दे, येणाऱ्या चैत्र शुद्ध पंचमी पर्यंत मी जर माता बनू शकले नाही, तर चंद्रधरशी तुझे लग्न व्हावे यासाठी मी यथाशक्ति प्रयत्न करीन. मी तुला वचन देते.'' कीर्तिमतीने आपली अट सांगितली.

'ठीक आहे' म्हणून चित्रलेखा निघून गेली.

एक दिवशी कीर्तिमती देवीची पूजा करून जेव्हा मंदिराबाहेर पडली, तेव्हा कोपऱ्यात बसलेल्या एका वृद्ध साधूने तिला आपल्याकडे बोलवले.

कीर्तिमती साधूजवळ आली आणि नम्रतापूर्वक प्रणाम केला. मंदस्मित करीत साधूने तिला आशीर्वाद दिला आणि विचारले - ''मूल-बाळ नसल्यामुळे तू दुःखी आहेस. होय ना?''

कीर्तिमतीने होकारार्थी मान हलवली. ''जरा हात दाखव बरं!'' म्हणत त्याने तिचा डावा हात आपल्या हाती घेतला आणि हस्तरेषांचे निरीक्षण करीत म्हणाला - ''तुझ्या हातावर संतान-रेषा नाही. परंतु ती नसली तरी तुझं भविष्य उज्ज्वल दिसतंय! एक काम करू शकशील?''

''सांगा बरं, मी काय करू ते?'' कीर्तिमतीने विचारले.

''या देशाच्या उत्तरेला विद्रुम पर्वतराजी आहे हे तुला माहीत असेलच. या डोंगराच्या मध्यभागी एक दरी आहे. त्या दरीच्या उत्तर भागात महर्षि व्योमकेश यांचा आश्रम आहे. ते मोठे महात्मा आहेत. तू आपल्या नवऱ्यासह चैत्र शुद्ध पंचमीच्या सुप्रभाती तेथे जा.

महर्षींना सांग की शरत्कारने आपल्याला इथं पाठवलंय. मग काय करायचं ते ते तुला सांगतील.''

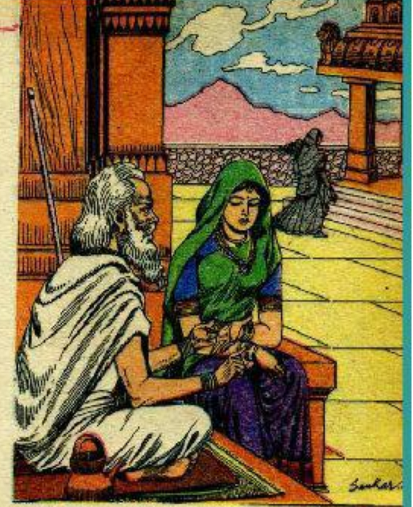
आता कीर्तिमतीच्या मनात आशा जागृत झाली. ती म्हणाली - ''स्वामीजी, मी आपल्या आदेशानुसार सर्व काही करीन. आम्ही उभयता तेथे अवश्य जाऊ.'' साधूला अभिवादन करून ती घरी परतली.

त्या दिवशी रात्री साधूचे सर्व बोलणे तिने आपल्या नवऱ्याला सविस्तार सांगितले आणि म्हणाली - ''ही माझी शेवटची संधि आहे. यावेळी आपलं भाग्य आजमावून पहावं असं मला वाटतं. तुम्ही मला मदत कराल?'' अधिक काही ती बोलू शकली नाही. गप्प राहिली.

पत्नीचा उद्वेग पाहून चंद्रधर म्हणाला - ''कीर्ति, अग आपण पति-पत्नी आहोत. सुख-दुःख आपण दोघांनी ही वाटून घ्यायचं आहे. मुलाची इच्छा केवळ तुलाच आहे असं नाही, मला ही आहेच की ! किती ही कष्ट झाले, तरी आपण दोघे ही तेथे जाऊ.''

मग कीर्तिमती आणि चंद्रधर दोघे ही महर्षींना भेटायला निघाले. चैत्र शुद्ध पंचमीच्या दिवशी सकाळी व्योमकेश ऋषींच्या आश्रमात पोचले. वयोवृद्ध दयाळु महर्षींनी मोठ्या प्रेमाने उभयतांचे स्वागत केले, त्यांचे कुशल-क्षेम विचारले.

चंद्रधरने आपल्याला अपत्य नसल्याचे दुःख

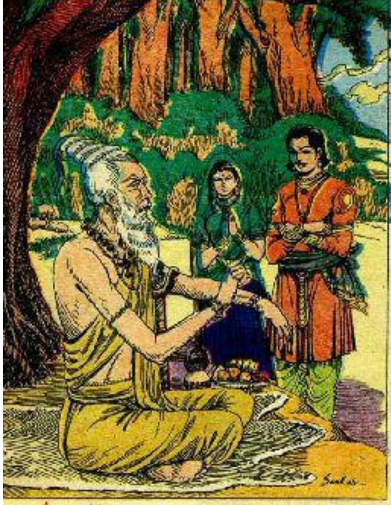

महर्षींना सांगितले व कीर्तिमतीला देवळात भेटलेल्या साधु शरत्कार यांची गोष्ट ही सांगितली.

तेव्हा व्योमकेश म्हणाला - ''बेटा चंद्रधर, जरा तुझा उजवा हात दाखव बरं मला.''

महर्षि काही वेळ त्याच्या हातावरील रेषांचे निरीक्षण करीत राहिला. आणि नंतर म्हणाला - ''तुझ्या हस्त-रेषांमध्ये संतान-रेषा दिसत नाही. परंतु शरत्कारच्या कल्पनेनुसार एकादा अद्भुत चमत्कार घडू शकेल!''

''अद्भुत चमत्कार !'' राजदंपतीच्या आश्चर्याला पारावर राहिला नाही. व्योमकेश पुढे म्हणाला -

"तर मग त्याबाबतची माहिती मी आता तुम्हाला देतो. इथून तीन कोसांच्या अंतरावर एक शिवमंदिर आहे. त्या मंदिरात एक अतिप्राचीन आम्र-वृक्ष आहे; त्या वृक्षाला वर्षातून एकच एक फळ लागते. या झाडाखाली उभे राहून आपल्या इच्छापूर्तीसाठी जर कोणी श्रद्धापूर्वक परमेश्वराची प्रार्थना केली तर ते फळ थेट त्याच्या ओंजळीत येऊन पडते. मात्र ही इच्छा न्याय-संमत व धर्म-संमत असली पाहिजे. जर त्याची इच्छा धर्म-संमत नसेल तर फळ ओंजळीत न पडता जमिनीवर पडेल. ते फळ खाल्ले तर त्याचा काही उपयोग होणार नाही. ओंजळीत पडलेले फळ खाल्ले तर मात्र इच्छा-पूर्ति अवश्य होईल. रात्री चंद्रोदयाच्या वेळी तेथे जा आणि आपल्या भाग्याची परीक्षा पहा.

महर्षींचे हे बोलणे ऐकून कीर्तिमतीला अमळ संतोष वाटला. ती म्हणाली - "स्वामीजी, माझी दुसरी काही इच्छा तर नाही. एक विवाहित स्त्री म्हणून संतान-प्राप्तीची माझी इच्छा न्यायोचित व धर्मसंगत नाही का?"

कीर्तिमतीच्या या बोलण्यावर महर्षि विचित्रपणे हसत म्हणाला - "धर्माचे स्वरूप अति सूक्ष्म असते. धर्माची गूढता केवळ परमेश्वराला माहीत !"

नंतर महर्षींनी सांगितल्याप्रमाणे चंद्रधर व कीर्तिमती चंद्रोदयापूर्वी आंब्याच्या झाडाखाली पोचले. झाडावर एकच एक आंबा सुवर्ण-फळासारखा चमकत होता. कीर्तिमतीने त्या फळाकडे मोठ्या भक्तिभावाने पाहिले व नमस्कार केला. आपली ओंजळ पुढे करीत ती उभी राहिली. चंद्रधर ही थोड्या अंतरावर ओंजळ पुढे करून उभा राहिला. चंद्रधर असे करील अशी कीर्तिमतीने कल्पना ही केली नव्हती.

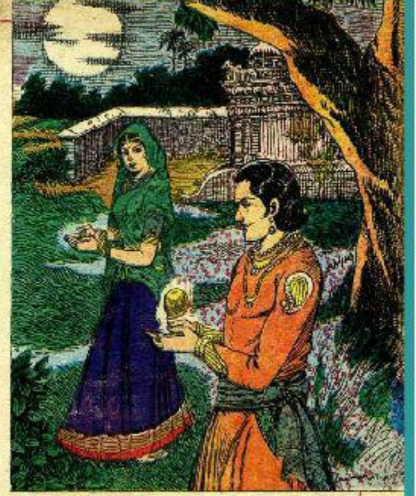
चंद्रोदय झाला. झाडावरील एकुलता एक आंबा हळू हळू खाली आला आणि चंद्रधरच्या ओंजळीत येऊन पडला.

हे दृश्य पाहून कीर्तिमती स्तब्ध झाली. पण थोड्याच वेळात तिने आपल्याला सावरले. चंद्रधरने अर्धा आंबा कीर्तिमतीला दिला आणि

तिने तो आनंदाने स्वीकारला. दोघांनी ही अर्धे अर्धे फळ खाल्ले.

आतापर्यंत मौन असलेली कीर्तिमती म्हणाली - "प्रभु, आपली काय इच्छा आहे ते मला सांगाल?"

गंभीरपणे चन्द्रधरने उत्तर दिले - "कीर्ति, तू स्वतः विद्यावती आहेस, विवेकसंपन्न आहेस. मी जे काही बोलतो व करतो, त्यामुळे तुला आनंद होत असावा असे मला वाटते. महर्षींनी सांगितलेल्या गोष्टी तू विसरली नसशील. ते म्हणाले होते की आपली इच्छा धर्मसंमत असली पाहिजे. आपल्याला अपत्य नाही ही आपल्यातील एक उणीव आहे. पण सृष्टीच्या संबंधात याचा विचार केला, तर यात काही अधर्म आहे असे मला वाटत नाही. विधि-विधान अपूर्व असते. आपण त्याचा आदर केला पाहिजे. आपण त्यात बदल करू शकत नाही! असेच काही विचार माझ्या मनात येत राहिले. चोर चोरी करून धन कमवतो, अग्नीला साक्षी ठेवून विवाह-बंधनात बांधून घेतलेला नवरा निःसंतान पत्नीची उपेक्षा करून अन्य स्त्रीशी विवाह करतो - ही कामं धर्मविरुद्ध आहेत. गेले काही दिवस मी वंशवृद्धीसाठी असे धर्म-विरुद्ध कार्य करावे यासाठी मला आग्रह करण्यात येत आहे. म्हणून मी आज या पवित्र वृक्षाला प्रार्थना केली - "हे धर्ममूर्ति, आम्हाला आशीर्वाद दे की अग्नीच्या साक्षीने पवित्र विवाह-बंधनात

बांधले गेलेले आमचे जीवन शेवट पर्यंत आनंदाने व्यतीत व्हावे."

कीर्तिमतीला थोडे वाईट वाटले खरे, पण दुसऱ्याच क्षणी तिचा आनंद गगनात मावेना. संतति नसली तरी असा उत्तम व आदर्श पति मिळवून आपण धन्य झालो असे तिला वाटले. दुसऱ्या दिवशी पति-पत्नी आपल्या राजधानीला परत आले. काही दिवसांनंतर चैत्र शुद्ध पंचमीच्या दिवशी आपल्या वायद्यानुसार चित्रलेखा कीर्तिमतीला येऊन भेटली.

कीर्तिमतीने मोठ्या प्रेमाने तिला बसवले व तिचा आदर-सत्कार करून म्हणाली - "चित्रलेखे, मला क्षमा कर. मी वचन-भंगाचे

पाप करीत आहे. माझा नवरा एकपत्नीव्रती आहे !'' आणि घडलेली सारी कहाणी तिने चित्रलेखेला ऐकवली.

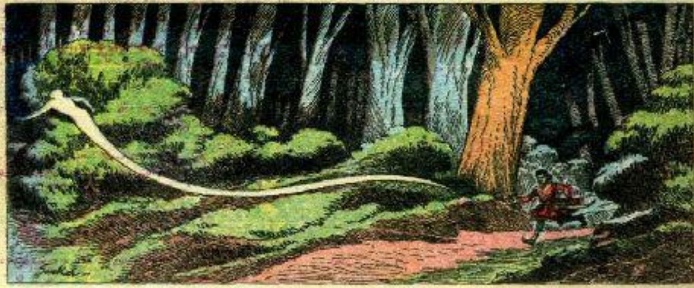
आशीर्वाद देत चित्रलेखा म्हणाली - ''कीर्तिमती, तू मोठी भाग्यवान आहेस, तू लवकरच माता बनशील !'' आणि ती निघून गेली.

एक वर्षात कीर्तिमती खरोखरच माता बनली. तिला एक सुंदर मुलगा झाला.

एवढी गोष्ट ऐकवून आता वेताळाने राजाला प्रश्न केला- ''राजा, कीर्तिमतीने वचन-भंग तर केलाच. यात तिचा स्वार्थ स्पष्ट दिसतो. हातावर संतान-रेषा नसताना ही ती माता बनली ही मोठी विचित्र गोष्ट नाही का? माहीत असून ही माझ्या या शंकेचे निराकरण केले नाहीस, तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडे-तुकडे होतील हे तू जाणतोसच.''

शंकेचे समाधान करीत राजा विक्रमादित्य म्हणाला - ''कीर्तिमतीने स्वार्थी बनून वचन-भंग केला असं म्हणता येणार नाही. निःसंतान राहून धर्म-संमत कार्य करण्याच्या तिच्या नवऱ्याच्या प्रवृत्तीमुळे ती असहाय्य बनली होती. तिने दिलेले वचन पाळले असते, तर चंद्रधरच्या म्हणण्यानुसार ते धर्मविरुद्ध वर्तन झाले असते. तेव्हां ते पाप तिला करायचं नव्हतं. चंद्रधरच्या प्रार्थनेतील हे द्वंद्व आपण समजून घेतले पाहिजे. एक आहे - विधिलिखित बदललं जावं आणि त्याला संतान-भिक्षा प्राप्त व्हावी. यामुळे पति-पत्नीचे जीवन आनंदाने भरून जाईल. दुसरी गोष्ट आहे - दुर्भाग्याने संतान-प्राप्ति न झाली तरी परमेश्वराने आशीर्वाद द्यावा की त्यांना जीवनात आनंद उपभोगता येईल. चन्द्रधरच्या धर्म-सूत्रातील ही सूक्ष्मता आपल्या लक्षात आली पाहिजे. आणि यामुळेच त्याची भाग्य-रेषा बदलून गेली. चंद्रधरला धर्म-अधर्माचे सखोल ज्ञान होते. आणि म्हणूनच त्याच्या प्रार्थनेमुळे असाध्य ही साध्य झाले.''

अशा रीतीने राजाचा मौन-भंग झाल्यावर वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडावर जाऊन बसला.

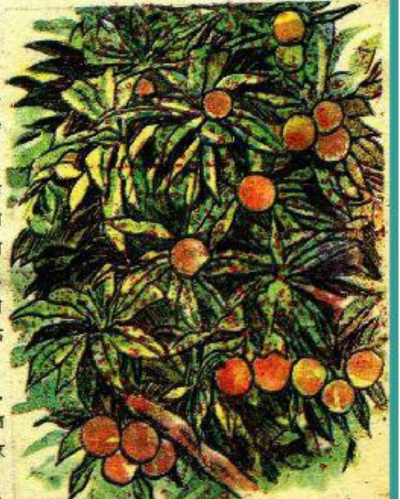
मुंबईच्या वाटेवर

मूळ पाठ : मीरा नायर ■ चित्रकारी : गौतम सेन

▲ दमण - समुद्रकिनाऱ्यावरील झाडांच्या रांगा

▼ डहाणूचे सुप्रसिद्ध चिकू

दमण हा गुजराथ व महाराष्ट्र यांच्या मधे असणारा केन्द्रशासित प्रदेश आहे. याच्या किनाऱ्याची लांबी १२ कि.मी. असून त्यावर मासे पकडण्याऱ्या कोळ्यांची सुंदरशी लहान लहान खेडी वसलेली आहेत. संपूर्ण किनाऱ्यावर खडाशेरणीची (कॅज्युरिना) झाडे आहेत. मोती व नानी दमण हे किल्ले पूर्वी इथे शासन करणाऱ्या वसाहतवाल्या पोर्तुगीजांची आठवणं देत अुभे आहेत.

गुजराथचा सागरकिनारा दमणपर्यन्त येअून संपतो आणि दमणनन्तर ७२० कि.मी. लांबीचा कोकणकिनारा सुरू होतो. याच्या अुत्तर टोकाला सागरकिनारी शान्त असे डहाणू शहर वसलेले आहे. १८८० मधे इथे येअून इराणी लोकांनी या जागेचे फळबागांच्या क्षेत्रात रूपान्तर करीपर्यन्त ही फक्त काही झाडे झुडपे असणारी ओसाड जागा होती.

डहाणू शहर तेथील चिकूसाठी फार प्रसिद्ध आहे. हा आपल्या देशांतील मुख्य चिकू अुत्पादनाचा प्रान्त आहे. इथले चिकू मुंबईला नेले जाअून, तेथून देशभर त्यांचे वाटप केले जाते.

डहाणूपासून मुंबईपर्यन्तच्या अर्ध्या किनारी

रस्त्यावर नाला सोपारा हे खेडेगाव आहे. प्राचीन काळी हे एक गजबजलेले बंदर असताना त्याला 'शूर्परक' नावाने ओळखले जाई. शूर्परक वरून नाव मिळालेली 'सुपारी' व्यापाराची मुख्य वस्तु होती. मलबार व अन्य भागातून सुपारी इथे आणली जाअून नंतर ती अुत्तरेकडील निरनिराळ्या ठिकाणी पाठवली जात असे. मोत्याचे शिंपले वेचणे हा इथला एक महत्त्वाचा अुद्योग होता आणि त्यातून काढलेले मोती चीनमधे पाठवले जात.

अशी एक दन्तकथा आहे की गौतम बुद्ध आपल्या एका पूर्वावतारात येथे जन्मला होता. या प्रदेशात स्तूप इत्यादि अनेक बौद्ध अवशेष सापडले आहेत.

वज्रेश्वरीचे गरम पाण्याचे झरे

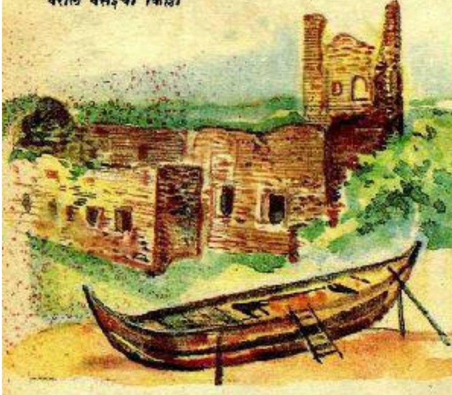
नाला सोपारापासून दहा कि.मी. दक्षिणेकडे असणाऱ्या वसईत पाण्डीचा बोटी बांधण्याचा कारखाना आहे. इथला सागरकिनारा पूर्वी खैर, कळंब, साग वगैरे झाडांनी व्याप्त होता. हे लाकूड बोटी बांधण्यासाठी अुत्तम समजले जाते. पोर्तुगीजांच्या शासनाखाली १६ व्या व १७ व्या शतकात बोटी बांधायच्या अुद्योगाची चांगलीच भरभराट झाली होती. आपला दिमाख दाखवणाऱ्या किल्ल्यांचे, चर्चेसचे आणि अमीर अुमरावांच्या रहाण्याच्या हवेल्यांचे अवशेष आजही त्या काळच्या पोर्तुगीज शासकांची आठवण करून देतात. आज मुंबई शहराला भाजीपाला पुरवण्याचे वसई हे एक महत्वाचे केन्द्र आहे.

या प्रान्तातून वहाणाऱ्या तानसा नदीच्या खोऱ्यात व आसपास अनेक ठिकाणी 'अुन्हेरी' म्हणजेच गरम पाण्याचे झरे आहेत. त्यात वज्रेश्वरी व गणेशपुरी येथील झरे जास्त प्रसिद्ध आहेत. वज्रेश्वरी हे स्थान वसईरोड रेल्वे स्टेशन पासून १० कि.मी. अंतरावर आहे. यांतील बऱ्याच झऱ्यांभोवती हौद व टाक्या बांधण्यात आलेल्या आहेत. या पाण्याचे तापमान सामान्यत: ११० ते १३५ फॅरनहाईट इतके असते. तीव्र गंधकाच्या वासाचे बुडबुडे या पाण्यातून बाहेर पडत असतात. गणेशपुरीच्या एका झऱ्याचे तापमान इतके जास्त आहे की, त्यात हात बुडवणेही अशक्य होते.

मुंबईच्या बोरिवली या अुपनगरापासून जवळच कान्हेरी कोरीवलेणी आहेत. कान्हागिरी टेकड्यांवरून लेण्यांना हे नाव मिळाले आहे. पश्चिम भारतातील सर्वात मोठा असा बौद्ध लेण्यांचा हा गट आहे. ही एकूण १०७ लेणी आहेत. या गुहांमधे बौद्ध भिक्षूंनी इसवी सनाच्या दुसऱ्या व दहाव्या शतकात केलेली कोरीवकामे, शिल्पे, स्तंभ व स्तूप आहेत. झऱ्यांवरील हौदातून येथे वर्षभर पाणीपुरवठा होतो. सांडपाण्याच्या निचऱ्याची व पावसाळ्यातील अधिक पाणी टेकडीवरून नळांच्या साह्याने खाली नेण्याची फार अुत्तम व्यवस्था इतक्या जुन्या काळात केलेली असल्याचे आढळते.

येथील सर्वात आकर्षक अशा दोन गुफा म्हणजे दरबार व चैत्यगुंफा होत. दरबार गुंफेच्या मुख्य आयताकृती जागेत दगडी ठेंगण्या बाकांच्या ओळी आहेत. बौद्ध भिक्षु या बाकांचा बहुधा प्रार्थना सभांसाठी अुपयोग करत असावेत. भव्य चैत्य गुंफेत एक प्रचंड स्तूप व बुद्धाच्या मोठाल्या

मुंबईपासून ३५ कि.मी. वरील वसईचा किल्ला

कान्हेरीच्या चैत्यगुंफेतील स्तूप

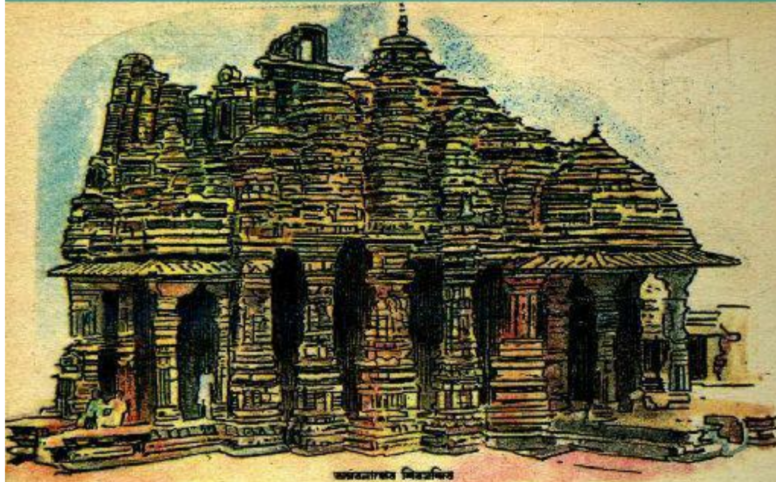

कान्हेरी येथील महान् चैत्यलेणे

कान्हेरीची चैत्यगुंफा

अंबरनाथ येथील शिवमंदिर

मूर्ती आहेत.

जोगेश्वरी येथील या कान्हेरी लेण्यांपासून थोड्या कि.मी. अंतरावर दगडात कोरलेले एक शिवमंदिर आहे. आठव्या शतकाच्या दुसऱ्या भागात ते बांधले गेले आहे.

मुंबईपासून ५४ कि.मी. दूर असणाऱ्या अंबरनाथ येथील शिवमंदिर ही खूप प्रसिद्ध आहे. हे मंदिर एका खोलगट जागेत काळ्या पाषाणाने बांधलेले आहे. स्वयंभू मानले गेलेले इथले शिवलिंग जमिनीपासून आठ फूट खोल आहे. पाकिस्तानातून आलेल्या सिंधी लोकांनी अंबरनाथला वस्ती केल्यापासून या मंदिराची भरभराट झाली आहे.

मुंबईच्या सीमेवरील ठाण्याच्या खाडीपलिकडे ठाणे शहर वसले आहे. खाडीकडेच्या लांबच लांब पट्ट्यात भरतीच्या पाण्याची दलदल व मिठागराचे वाफे आहेत. खाडी अरुंद असून ती ठाण्यापासून ते मुख्य भूमीवरील ट्रॉम्बेपर्यंत दक्षिणोत्तर १८ कि.मी. पसरलेली आहे.

ट्रॉम्बे येथे आपल्या देशातील सर्वात प्रमुख असे 'भाभा अॅटॉमिक रीसर्च सेंटर' हे अणुसंशोधन केन्द्र आहे.

भाभा अणु संशोधन केन्द्र

वाईट स्वप्न

चमेली मोठी गर्विष्ठ होती. आपली सासू मंगला हिला तर ती कस्पटासारखी माने. तिला जे काही थोडं फार खायला देई तोही तिला 'आपण मोठा अुपकार करतोय' असे वाटे, मोठे पुण्यकार्य केल्यासारखे वाटे. सासूने कोणतेही काम केले तरी चमेली त्यात खोट काढी.

सासू देवळातून परत आली की चमेली तिला विचारी, "काय सुनबाई मरून जावी, तिचा सर्वनाश व्हावा, असा काही नवस बोलून आलात की नाही?"

सुनेला घाबरून बिचारी मंगला कुठेही बाहेर जायचे सोडून नुसतीच बाहेरच्या कट्ट्यावर जाअून बसली, की चमेली म्हणे, "हुं:! येणारी-जाणारी माणसं मोजत बसला आहात काय? पोटभर खायचं, अन् बसायचं रिकामटेकडं ! तेंव्हा इतकंही काम न केलं, तर पचेल कसं खाल्लेलं?"

जेवताना आणखी थोडं वाढायला सांगितलं तर चमेली सासूला म्हणे, "काय म्हणलात? आणखी हवंय? पण आणू कुठून आणखी? असं खात राहिलात, तर दिवाळंच काढाल की मुलाचं!" अन् इतके बोलून पानात अगदीच थोडेसे वाढल्यासारखे करी.

एकाद्या दिवशी काहीही न बोलता मुकाट्याने वाढलेलेच फक्त जेवली तर चमेली सासूला, "न खाअून आजारी पडलात अन् बिछान्यावर पडून राहिलात, तर तुमच्या सेवेला इथं कोणी दासदासी नाहीयेत." असे म्हणून भांड्यातले सगळेच अन्न तिच्या ताटात अुपडे करी.

सुनेच्या असल्या वागण्याने मंगला बिचारी दु:खी झाली. चमेलीच्या नवऱ्याला-चन्द्रूला-हे सारे दिसे, कळे; पण बायकोपुढे त्याचे काहीच चालत नसे. तिच्यापुढे तो अगदी ओठ शिवून राही. बायकोने 'अूठ' म्हटले, तर

शरदिनी कोल्हापुरे

अुठावे, 'बस' म्हटले, तर बसावे अशी त्याची वागणूक असे. याचे एकच कारण होते - ते म्हणजे चन्द्रूची निर्धनता ! स्वतः काही अुद्योग सुरू करावा, इतके भांडवल त्याच्याजवळ नव्हते. चमेलीच्या बापानेच त्याला फुलांचा व्यापार सुरू करून दिला होता.

दिवसाकाठी एकदा तरी चमेली चन्द्रूला म्हणेच, "पहा, माझ्या बाबांचीच कृपा आहे ही ! त्यांनी मदत केली नसती, तर तुम्हाला अन् तुमच्या आईला कुठेतरी मोलमजुरी करून आयुष्य कंठावं लागलं असतं."

एके दिवशी सकाळी सकाळीच चमेलीला एक भयानक स्वप्न पडले. अन् दचकून एकदम पलंगावर अुठून बसली. स्वप्नात तिला असे दिसले की, दाट ढगांनी व्याप्त आकाशातून चार माणसे लाकडांना बांधलेले कसलेसे ओझे घेअून जात आहेत अन् त्याच्या मागोमाग एक म्हातारी हमसून रडत चालली आहे. तिने आपले स्वप्न चन्द्रूला सांगून विचारले, "या स्वप्नाचा काय अर्थ असेल बरं? या भयानक स्वप्नानं माझी झोप अुडाली अन् मला खूप भीतीही वाटतेय."

चन्द्रूने थोडा विचार केला आणि आपल्याला सर्वकाही समजल्यासारखा चेहरा करत तो म्हणाला, "दिवसा आपल्याला दिसणाऱ्या स्वप्नांना घाबरण्याचं काही कारण नाही; पण रात्रीची स्वप्नं मात्र फार धोकादायक असतात. मुख्यतः चौथ्या प्रहरातली स्वप्न तर फारच धोक्याची ! ती अगदी खरी होतात. आता अगोदर सांग पाहू, तुला हे स्वप्न कोंबडा आरवल्यानन्तर पडलं की अगोदर ?"

चन्द्रूच्या बोलण्यावर चिडत चमेली म्हणाली, "वा रे वा ! असं भाषण चालवलंयत की जसे काही स्वप्न-शास्त्र पचवून बसला आहात! तुम्हाला तर चमेली अन् कमळ या फुलांमधला फरकही नाही कळत! मला रडवण्यासाठी सारं नाटक चाललंय काय?"

चन्द्रू गंभीरपणे म्हणाला, "ही काही खेळ किंवा हसवण्यारडवण्याची गोष्ट नव्हे. तुझ्या वाईट स्वप्नामुळे मी आणि तू, म्हणजे आपण दोघंही मोठ्या संकटात पडणार आहोत. आपल्या गावच्या पूर्वेस जो तलाव आहे नं,

त्याच्या अुत्तरेकडच्या बाभूळवनात एक मुका बैरागी आलाय बघ. गेलं वर्षभर तो कुठेकुठे फिरत होता. चार दिवसांपूर्वीच परत इथे आला आहे तो. स्वप्नांचा अर्थ छान कळतो त्याला. एक वर्षापूर्वी, म्हणजे आपल्या लग्ना-आधी माझ्या एका स्वप्नाचा अर्थही त्यानंच सांगितला होता मला."

चमेलीने कुतुहलाने यावर विचारले, "तुम्हाला सुद्धा असं काही वाईट स्वप्न पडलं होतं?"

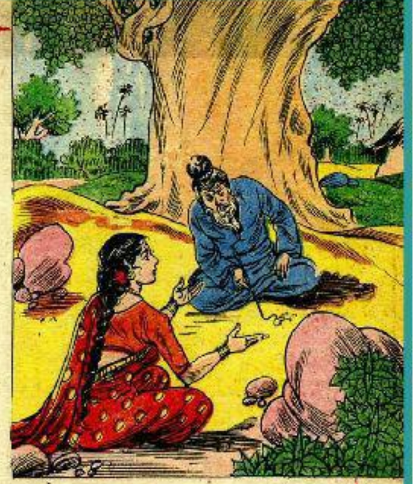
"वाईट नव्हतं, चांगलंच स्वप्न पडलं होतं मला." चन्द्रू बोलला. अुत्सुकतेने चमेलीने म्हटले, "मग सांगा बरं ते चांगलं स्वप्न?"

"हं, ऐक! स्वप्नात मी एका सुंदर तरुणीच्या मागेमागे चाललो होतो. ती मला एका फुलबागेत घेअून गेली आणि अचानक नाहीशी झाली!"

"बरं झालं; छान झालं!" चुटकी वाजवून हसत चमेली म्हणाली.

"अगं मला सांगू दे तर खरं! मधेमधे बोलू नकोस. मी मग स्वप्नाबद्दल त्या बैराग्याजवळ बोललो. बराच वेळ विचार करून तो म्हणाला, - "तुझ्याशी लग्न करणारी मुलगी तुझ्या जीवनात नंदनवन फुलवील. तिचं नावही एका फुलाचंच असेल. बघ, त्याचं बोलणं अगदी खरंच निघालं ना?"

"हो, खरंच निघालं. पण तुम्ही तर म्हणत होता, की बैरागी मुका आहे? त्यानं कसं

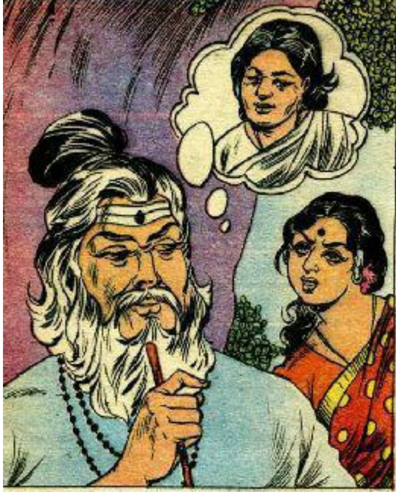

सांगितलं हे सारं?" चमेलीने शंका व्यक्त केली.

"तुला तो सगळं बोटानं जमिनीवर लिहून दाखवील. जा संध्याकाळी त्याच्याकडे, अन् आपल्या वाईट स्वप्नाबद्दल विचार त्याला." चन्द्रूने सांगितले.

संध्याकाळी चमेलीने आपल्या सासूला ओरडून बजावले, "मी बाहेर चाललेय. माझ्या अनुपस्थितीचा फायदा घेअून शेजारघरी जाअून बसू नका. आपल्या घराकडे लक्ष ठेवा नीट." अन् ती बैराग्याला भेटायला बाभूळवनाकडे निघून गेली.

चमेलीची चाहूल लागताच बैराग्याने आपले डोळे अुघडले. आणि तो आपल्या लांब दाढीवरून हात फिरवू लागला. चमेली जरा

दूर बसली. मोठ्या श्रद्धेने त्याला नमस्कार करून नंतर तिने विचारले, "स्वप्नांचा अर्थ सांगू शकणारे महात्मा आपणच का स्वामीजी?"

"स्वप्नांचा अर्थ विचारलास, तर सांगू शकेन. पण मी काही कुणी महात्मा वगैरे नव्हे." बैराग्याने मातीत लिहून सांगितले.

चमेलीने आपले स्वप्न सविस्तर सांगून विचारले, "या वाईट स्वप्नाचा काय अर्थ स्वामी?"

बैराग्याने काही वेळ डोळे मिटून घेतले. नंतर डोळे अुघडून त्याने लिहिले, "तुला स्वप्नात जी व्यक्ती दिसली तिचं नाव मला आठवत नाहीय. पण ज्याला ते ओझं बांधलं होतं, ते पापी माणसांना नरकात पोचवायचं साधन होतं. तू ही लवकरच नरकात जाणार आहेस."

ते वाचून चमेली एकदम घाबरली. ती म्हणाली, "स्वामी, ज्या चार माणसांना पाहिलं, ती माणसं आपलं ओझं ढगातून वाहून नेत होती. नरक तर खाली पाताळात आहे ना?"

हा प्रश्न ऐकून आपल्या दाट दाढीत हसत बैरागी म्हणाला, "तू पाहिलेस ते ढग नव्हेत. दिली जाणारी शिक्षा सहन न झाल्यानं पापी लोकांच्या डोळ्यातल्या पाण्याची वाफ होती ती!" अर्थात् हे सर्व त्याने जमिनीवरच लिहून सांगितले.

आता मात्र आपण बेशुद्ध पडणार असे चमेलीला वाटले. पण स्वतःला कसेबसे सावरत दीन स्वरात ती बोलली, "माझं नुकतंच लग्न झालंय. मला अजून एकादं मूलही नाही झालेलं. इतक्याशा वयात माझी अशी दुर्दशा का व्हावी? मागोमाग रडत येणारी म्हातारी म्हणजे माझी आईच ना?"

"अहं! ती रडणारी म्हातारी तुझी आई नव्हे. ती तर सासू होती तुझी. तुझ्यावर मनापासून प्रेम करणारी जगात तीच एक बाई आहे. ती मेल्यावर तिच्या एकुलत्या एका मुलाची काळजी वहाणारी तूच असशील नं? अन् त्याला मुलं देऊन त्याचा वंश तूच पुढे चालू ठेवणार नं? म्हणूनच तिचं तुझ्यावर फार प्रेम आहे. ज्या वेळी तुझं प्रेत पलंगावरून खाली जमिनीवर ठेवलं गेलं, तेंव्हा तीच बिचारी एकटी काय ती रडत राहिली. इतक्या चांगल्या बाईला तू जरा सुद्धा मान देत नाहीस, एकाद्या कुत्र्यासारखी वागवतेस तू तिला. दिवसेंदिवस तुझा पापाचा भार वाढत आहे. तो डोक्यावर अुचलून लवकरच तू नरकात जाणार आहेस." बैराग्याने लिहिले.

ते वाचून पश्चात्तापाने चमेलीच्या डोळ्यातून अश्रू वाहू लागले. तिने विचारले, "या पापाला काहीच प्रायश्चित्त नाही का? या आपत्तीतून मार्ग सुचवून तुम्हीच अुद्धार करा माझा."

डोळे बन्द करून बैरागी पुन्हा विचार करू लागला. हातातली काठी हवेत फिरवून त्याने मातीत लिहिले, "आहे की मार्ग! अगदी या क्षणापासून सासूला मान द्यायला लाग. तिला आपला प्राणच समज. ती नक्की क्षमा करील तुला. मग तुझ्या वाईट स्वप्नाचा दोष दूर होईल. तुझं आयुष्य वाढून, मुलं होऊन तू सुखी होशील."

नंतर इशाऱ्याने बैराग्याने तिला परत जायला सांगितले. घरी पोचल्याबरोबर मंगलेचे पाय धरून चमेली म्हणाली, "सासूबाई, गर्वामुळं मी आजपर्यन्त फार त्रास दिला तुम्हाला. अज्ञानानं मी आपलं कर्तव्यही विसरले. क्षमा करा मला!"

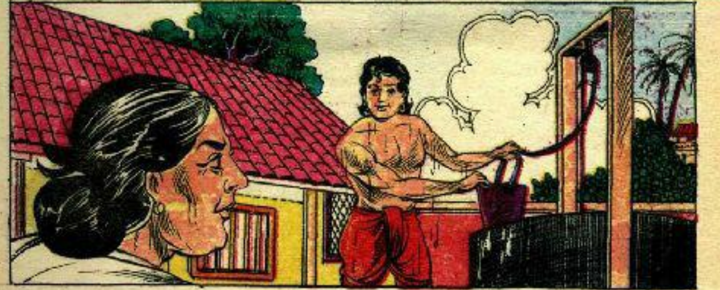
दुसऱ्या दिवशी परसातल्या विहिरीवर चन्द्रू आंघोळ करत असताना, झाडांना पाणी घालायच्या निमित्ताने तेथे जाअून मंगला म्हणाली, "अरे, सुनेत हा आमूलाग्र बदल कसा झाला?"

हसत चन्द्रू म्हणाला, "हा सर्व तिच्या वाईट स्वप्नाचा प्रभाव, अन् बैराग्याची महत्ता!"

"मग मीही जाते त्याचं दर्शन घ्यायला." मंगला म्हणाली.

चन्द्रू एकदम म्हणाला, "अग आई, ते नाही जमायचं. कारण सकाळीच तो दुसरीकडे निघूनही गेला!"

'बैरागी आपणच होतो' ही गोष्ट चन्द्रूने आईलाही सांगितली नाही.

विंचवाचा डंख

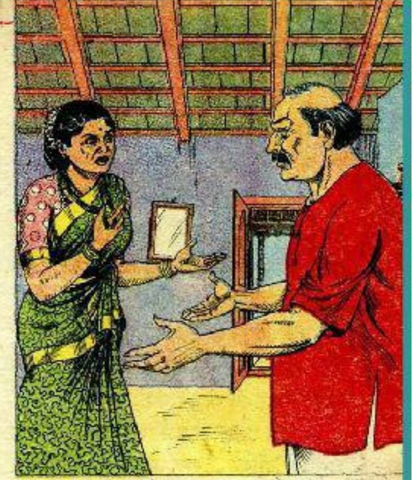
एका गावात दोन मित्र रहात होते. त्यातला पद्मनाभ हा स्वभावाने प्रेमळ होता अन् धर्मवीर होता कंजूष. पद्मनाभला मूलबाळ नव्हते, त्यामुळे तीर्थयात्रा करून पुण्यसंचय करायचे त्याने ठरवले. त्याच्याजवळ दोनशे मोहोरा होत्या. त्यातल्या शंभर आपल्याबरोबर वाटखर्चासाठी न्यायचे ठरवून अुरलेल्या शंभर तीर्थयात्रेला निघण्यापूर्वी कोठे तरी सुरक्षित ठेवाव्या असा विचार त्याने केला. पण ही रक्कम कोठे लपवावी, हे त्याला कळेना. त्याने आपला मित्र धर्मवीर याच्याजवळ सल्ला विचारला.

धर्मवीर म्हणाला, "तुझी रक्कम आपल्याजवळ ठेवली तर माझ्या हातून ती एकादे वेळी खर्च होईल अशी भीती मला वाटतेय. तेंव्हा गावाबाहेरचं मोठं वडाचं झाड आहे ना, त्याच्याखाली तू या मोहोरा पुरून ठेवाव्यास हे बरं. कोणाला कळणारही नाही. तू परत आलास, की ते काढून म्हणजे झालं."

पद्मनाभला मित्राचा हा सल्ला पटला. पण दिवसाढवळ्या झाडाखाली रक्कम पुरली, तर कोणी पाहील अशी भीती वाटल्याने हे काम अंधारात करावे असे पद्मनाभने ठरवले. अंधारात एकट्याने जायचे भय वाटल्यामुळे त्याने धर्मवीरलाही बरोबर नेले. त्याच्या समक्षच पद्मनाभने जमीन खोदून त्यात शंभर मोहोरा ठेवून खड्डा बुजवला. दुसऱ्याच दिवशी आपल्या बायकोसह तो तीर्थयात्रेला निघून गेला.

आपला नवरा त्या रात्री बराच अुशीरा घरी आलेला पाहून धर्मवीरच्या बायकोने त्याला कारण विचारले. पद्मनाभने वडाखाली मोहोरा पुरून ठेवल्याची बातमी त्याने तिला सांगितली. त्याबरोबर त्याच्या बायकोची बुद्धी फिरली. तिने ती रक्कम काढून आणण्याबद्दल नवऱ्याजवळ हट्ट धरला. प्रथम धर्मवीरने ते कुकर्म करायला नकार दिला. पण तसे न केल्यास विहिरीत अुडी मारून जीव देण्याची धमकी बायकोने देताच तो त्या झाडाकडे गेला अन् त्याने रक्कम काढून आणून तिला दिली. तिने त्यातून स्वतःसाठी दागिने घडवले.

अशोक बारसोडे

काही दिवसांनी पद्मनाभ परत आला. त्याच दिवशी वडाखाली जाअून त्याने जमीन खोदली. पण तिथे मोहोरा नव्हत्या. हे काम धर्मवीरचेच असल्याचे त्याने ओळखले. सरळ गावपाटलाकडे जाअून त्याने तक्रार नोंदवली.

सर्व हकिकत कळल्यावर पाटील म्हणाला, "पद्मनाभ, आता काही अुपयोग नाही. तू मागून धर्मवीर धन नक्की परत देणार नाही. वडाखाली तू मोहोरा पुरल्यास, याला कोणी साक्षीदारही नाही. तेंव्हा एक काम कर." अन् त्याने त्याच्या कानात काही सांगितले.

पद्मनाभ तेथून सरळ धर्मवीरकडे गेला. त्याला पाहून धर्मवीरचे हृदय भीतीने धडधडू लागले. पण पद्मनाभच्या चेहऱ्यावरून त्याला अजून काही कळल्याचे जाणवत नव्हते. तो अजून वडाकडे गेलाच नसावा असे वाटून धर्मवीर त्याचे स्वागत करत अुत्साहाने म्हणाला, "अरे, ये ये पद्मनाभ. कशी झाली यात्रा?"

"हो, तुझ्या दयेने यात्रा छानच झाली. पण आता परत आपल्या दोघांना वडाखाली जायला हवं. कारण, यात्रेत सौभाग्यानं मी एक हजार मोहोरा कमवू शकलो. आता ते धनही पहिल्या ठिकाणीच गाडून ठेवायचंय. मग निश्चिन्त होअून या खेपेला काशीयात्रा करायचा विचार आहे माझा. अुद्या रात्री येईन मी तुझ्याकडे. मग दोघं मिळून वडाकडे जाअू." पद्मनाभ बोलला.

हे ऐकून धर्मवीर घाबरलाच! 'हो'

म्हणून त्याने पद्मनाभला रवाना केला. नंतर लगेच त्याने ही हकीकत बायकोला सांगून म्हटले, "आता अडकलो की मी ! कसा जाऊ उद्या त्याच्याबरोबर मी? माझी चोरी उघड होईल ना!"

"इतके काय भिता? माझे दागिने गहाण ठेवून मोहोरा आणा अन् आजच त्या पुन्हा वडाखाली लपवून या. त्या पाहून विश्वासानं पद्मनाभ आपल्या हजार मोहोराही तिथेच ठेवील. तो यात्रेला गेला की आपला आणखीच फायदा होईल ना?" धर्मवीरची बायको बोलली.

बायकोच्या हुषारीवर खुश होऊन धर्मवीर दागिने गहाण ठेवून शंभर मोहोरा घेऊन आला आणि त्याने त्या वडाखाली पुरून टाकल्या.

दुसऱ्या दिवशी रात्री धर्मवीरने पद्मनाभाची खूप वाट पाहिली. पण त्याचा काहीच पत्ता नाही. शेवटी मध्यरात्री पद्मनाभकडे जाऊन त्याने त्याचा दरवाजा ठोठावला. झोपलेला पद्मनाभ डोळे चोळत आला अन् त्याने विचारले, "काय झालं धर्मवीर इतक्या मध्यरात्री कसा काय आलास?"

"अरे, तूच तर आज रात्री वडाखाली जायचं म्हणाला होतास ना?" धर्मवीरने विचारले.

"ओहो, त्या कामासाठी आलास होय? मी आपली काशीयात्रा रद्द केल्याचं तुला सकाळी येऊन सांगणार होतो. संध्याकाळी एकटाच जाऊन झाडाखालच्या मोहोरा काढूनसुद्धा आणल्या मी !"

आता धर्मवीर एकदम गारच पडला ! घरी येऊन दुःखाने त्याने सर्व काही बायकोला सांगितले. ती रडू लागली.

ती म्हणाली, "इतकं फसवलं त्यानं? आता गहाण टाकलेले दागिने आणायचे कसे?" धर्मवीरही रडू लागला. पण करणार काय? चोरी करायला गेला, अन् विंचवाने डंख मारला. सांगणार कोणाला? ओठ शिवून बसण्यावाचून गत्यंतरच नव्हते.

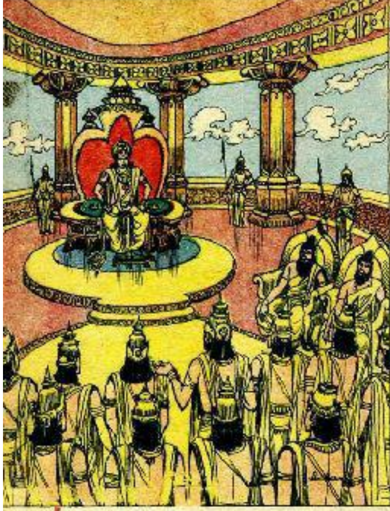

अग्निहोत्रने आपले दुःख जेंव्हा ब्रह्मदेवाला निवेदन केले, तेंव्हा क्षणभर विचार करून ब्रह्मदेवाने त्याला सांगितले, "नर-नारायण हे कृष्ण-अर्जुन बनून पृथ्वीवर अवतरित झालेले आहेत. ते लवकरच खांडववन प्रान्ताकडे येणार आहेत. वेळ पाहून तू त्यांना भेट. त्यांनी तुला मदत करायचं मनावर घेतलं, तर इन्द्रच काय, सर्व देव मिळून सुद्धा तुझं काहीही नुकसान करू शकणार नाहीत. तुझं काम निर्विघ्नपणे पार पडेल."

त्यासाठीच अग्नि आज कृष्णार्जुनांची मदत मागायला आला होता.

अर्जुन अग्निहोत्रला म्हणाला, "अग्निहोत्रा, इन्द्रादि देवतांशी लढण्यासाठी कोणत्या अस्त्रांचा उपयोग करायला हवा, हे मला माहीत आहे. परन्तु आत्ता माझ्याजवळ चांगलं धनुष्यही नाहीय अन् उत्तम घोडे जोडलेला मजबूत रथही नाहीय. मला अन् कृष्णाला जरूर ती अस्त्रं देण्याची व्यवस्था केलीस, तर तुझी इच्छा पूर्ण होऊ शकेल." अग्निहोत्रने वरुणाचे स्मरण केले अन् वरुण प्रकट झाला. अग्निहोत्र त्याला म्हणाला, "महाराज, चन्द्राने तुम्हाला गांडीव धनुष्य आणि अक्षय भाता दिला आहे, कपिध्वजाकडून सुसज्ज असा रथही मिळाला आहे तुम्हाला. याशिवाय तुमच्याजवळ चक्र आयुधही आहे. मला या सर्व वस्तूंची गरज आहे. त्या मला उधार द्या ना."

अग्निहोत्रने मागितलेल्या सर्व वस्तु त्याला वरुणाने दिल्या. अन् त्याने त्या कृष्णार्जुनांहाती सुपूर्त केल्या. कृष्णाने सुदर्शनचक्र घेतले अन् अर्जुनाने गांडीव धनुष्य व अक्षय भाता उचलला. गांडीव हे काही सामान्य धनुष्य नव्हते. ते एकटेच

लाख आयुधांइतके प्रभावशाली होते. रथ व अक्षय भाता यांची निर्मिती विश्वकर्माने खूप पूर्वीच केलेली होती. देव व असुरांच्या युद्धात या अस्त्रांचा चन्द्राने अुपयोग केला होता.

कृष्णाने घेतलेल्या चक्रात शत्रूचा विनाश करून परत येण्याची शक्ती होती. तेथून अंतर्धान होण्यापूर्वी वरुणाने अग्नि-होत्रला कौमोद नावाची गदाही दिली.

आयुधे स्वीकारल्यानन्तर कृष्णार्जुन अग्निहोत्रला म्हणाले, ''हे अग्निदेवा, खांडववन जाळायला आता सुरुवात कर. इन्द्रही तुझं काही वाकडं करू शकणार नाही बघ.''

अग्निहोत्र अुत्साहाने फुलून गेला. त्याने खांडववनात प्रवेश केला आणि तेथील महावृक्ष, लतावेली, औषधी व अन्य वनस्पति जाळू लागला. अग्नीची अुष्णता सहन न झाल्याने वनातले विविध प्राणी तेथून पळून जाअू लागले. पण कृष्णार्जुन त्यांना अडवून त्यांची अग्नीत आहुती देत राहिले. आकाशात अुडून जायचा प्रयत्न करणारे पक्षी आगीची धग सहन न झाल्याने भाजून पुन्हा अग्निज्वाळांमधेच स्वाहा होअू लागले.

खांडववनाला दारुण आग लागलेली होती. जणू प्रलयच झाल्यासारखे वाटत होते. सर्व देव भयभीत होअून इन्द्राकडे गेले. त्यांनी सांगितले की, या आगीने तीन्ही लोक जळून खाक होतील. त्यांनी इन्द्राला खांडववनावर मुसळधार पाअूस पाडायची विनन्ती केली.

जोरदार पाअूस पडू लागला, पण ते पाणी खाली न पोचता अुष्णतेमुळे मधेच वाफ होअून जाअू लागले. ते पाहून इन्द्राचा स्वत:वरील ताबा सुटून त्याने ढगांना मुसळधार पाअूस पाडायची आज्ञा दिली.

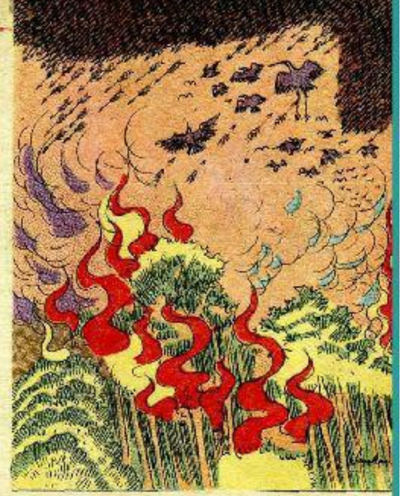
परन्तु केवळ खांडववनावरच नव्हे, तर आसपासच्याही कुठल्या भागावर पाण्याचा एकही थेंब पडू नये, म्हणून अर्जुनाने बाणांनी त्याच्यावर आच्छादन घालून जणू मांडवच तयार केला. यामुळे खांडववन जळण्यात कोणतीही अडचण आली नाही.

खूप काळापासून तक्षक हा त्या वनाचा रक्षक होता. कृष्णार्जुनांच्या मदतीने अग्निहोत्र खांडववन जाळण्याचे आपले कार्य सफल करणार असे जेंव्हा त्याने पाहिले, तेंव्हा तो मुकाट्याने ते वन सोडून पळाला व कुरुक्षेत्री पोचला.

तक्षकाचा पुत्र अश्वसेन हा जेंव्हा आपल्या आईचा आडोसा करून पळून जाअू पहात होता, तेंव्हा अर्जुनाने त्याला पाहिले. त्याने लगेच तक्षकपत्नीचे डोके कापले अन् अश्वसेनची शेपटीही तोडली. परन्तु शेपटी कापली जाअूनही अश्वसेन तेथून पळालाच.

यानन्तर इन्द्र व अर्जुन यांच्यात घनघोर लढाई झाली. पण इन्द्र अर्जुनाचा पराभव करू शकला नाही. खांडववनात रहाणाऱ्या काही राक्षसांनीही युद्धात भाग घेतला. त्यांना कृष्णाने आपल्या चक्राने मारून टाकले. मय नावाचा एक राक्षसही जेंव्हा तेथून पळून जायचा प्रयत्न करू लागला, तेंव्हा कृष्ण त्याला मारायला धावला. तेंव्हा मयाने अर्जुनाचा आश्रय घेतला.

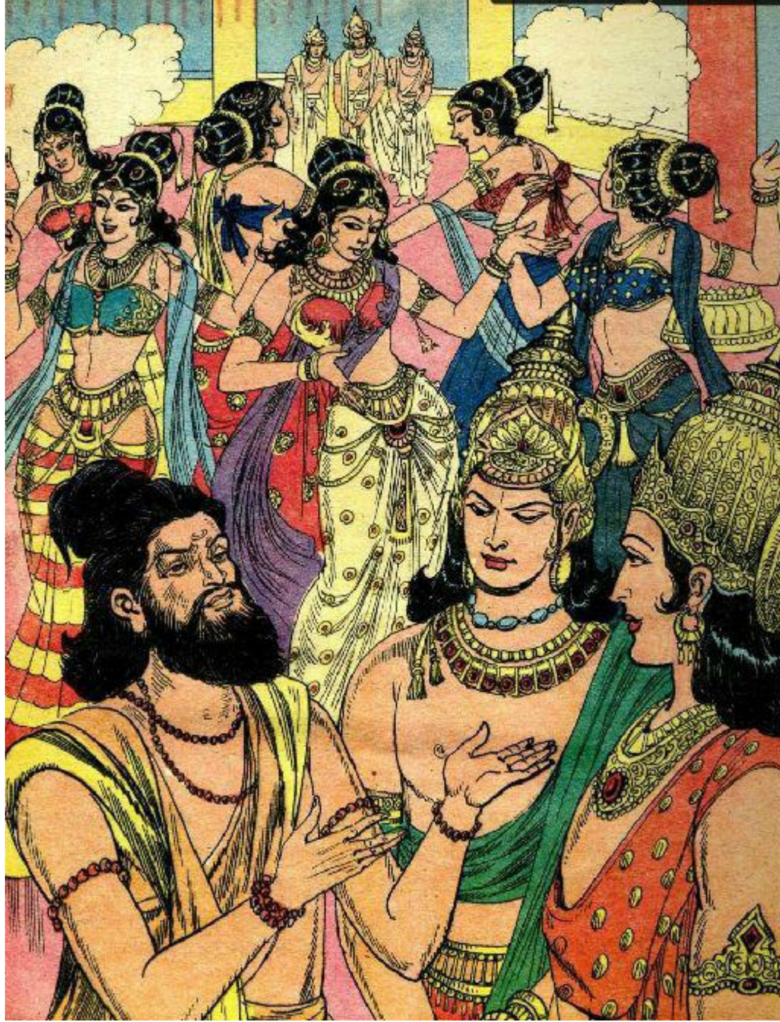
अग्निहोत्र पंधरा दिवसपर्यन्त खांडववन जाळत राहिला. त्या वनात जेवढे प्राणी होते, ते सर्वच्या सर्व जळून खाक झाले. त्यांच्यातून फक्त तक्षक, त्याचा पुत्र अश्वसेन, मय व शारङ्गक हेच फक्त वाचले.

शारङ्गक हे मन्दपाल नावाच्या मुनींचे पुत्र. मंदपालांनी ब्रह्मचर्यव्रत धारण करून बराच काळ तपस्या केली. आपल्या तपोबलाच्या साह्याने ते स्वर्गात गेले. परन्तु स्वर्गात त्यांना सुख वाटले नाही. देवगणांना त्यांनी विचारले की, ''स्वर्गलोकात मला सर्व सुखं प्राप्त व्हायला हवी होती. तसे का झाले नाही?''

देव अुत्तरले, ''तपस्या करून देवऋण तर तू चुकवलेस. पण पुत्र प्राप्त करून पितरांचं ऋण चुकवलं नाहीस. यामुळेच तुला स्वर्गात सुख प्राप्त होत नाहीय.''

तेंव्हा मन्दपालच्या मनात आले की, 'आता अपत्यप्राप्ती अगदी लवकरच

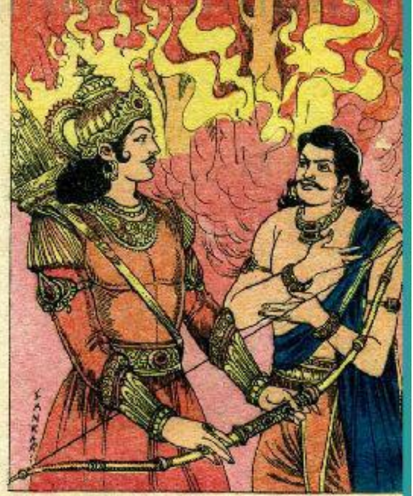
व्हावयास हवी. पक्ष्यांना अपत्यप्राप्ती खूपच लवकर होते. मग आपण पक्षी का बनू नये?' मन्दपालने शारङ्गपक्ष्याचे रूप धारण केले व जरिता नावाच्या पक्षिणीकडून चार अपत्ये प्राप्त करून घेतली. नन्तर परत मानवी रूपात ते आपल्या आश्रमात परतले व लपिता नावाच्या आपल्या पत्नीसह दाम्पत्त्य-जीवन व्यतीत करू लागले.

या अवधीतच एकदा त्यांना खांडववन जाळायला निघालेला अग्निहोत्र दिसला. आपल्या शक्तीद्वारा त्यांनी अग्निहोत्रचा अुद्देश ओळखला व ते त्याला म्हणाले, "अग्निहोत्रा, खांडववनात माझी अपत्त्ये आहेत. त्यांना मात्र मारू नकोस हां!" अग्निहोत्रने ते कबूल केले. यामुळेच चारही शारङ्गक वाचले.

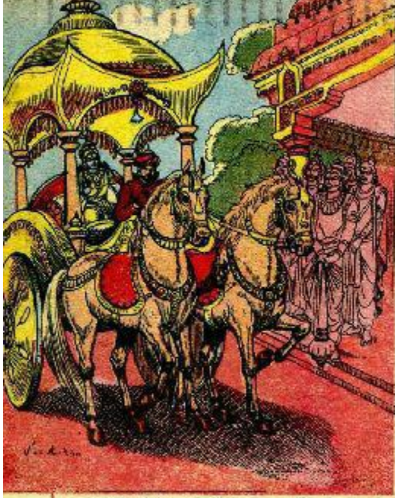
काहीही असो. खांडववन पूर्णपणे जळून खाक झाले; अग्निहोत्रची अजीर्णाची तक्रार दूर झाली. विजयी कृष्णार्जुनांजवळ त्यांनी आपली कृतज्ञता व्यक्त केली व ते निघून गेले.

इन्द्रानेही कृष्णार्जुनांच्या शौर्याची खूप प्रशंसा केली आणि सर्व देवांसह त्यांच्यासमोर प्रकट झाला. त्यांनी इन्द्राला नमस्कार केला. इन्द्राने त्यांना वर मागायला सांगितले, तेंव्हा अर्जुनाने दिव्यास्त्रांची मागणी केली.

इन्द्र अर्जुनाला म्हणाला, "महेश जेंव्हा

प्रकट होतील, तेंव्हा त्यांच्या समक्ष मी तुला अस्त्रं देईन." जाता जाता "तुम्हा दोघांचा स्नेह शाश्वत होईल" असा आशिर्वादही दिला. यानन्तर कृष्णार्जुन यमुनाकिनारीच्या आपल्या विहारस्थलावर पोचले. त्यांच्याबरोबर मयही तेथे गेला. त्याने अर्जुनाला प्रणाम करून म्हटले, "महात्मा, आपणामुळेच मी खांडववनातून जिवन्त सुटलो. कृष्ण व अग्निहोत्र यांनी मला नक्कीच जाळून टाकलं असतं. मी कशा प्रकारे या ऋणाची परतफेड करू? मी राक्षसांचा विश्वकर्मा आहे. तेंव्हा आपण म्हणाल ते बनवून देईन मी. सांगा आपली इच्छा, ती पूर्ण करून परत जाईन मी."

अर्जुनाने कसलीच मागणी न करता फक्त इतकेच म्हटले की, "तुझी मैत्री फक्त मला पुरेशी आहे." परन्तु मयाने हट्ट धरला की, मी काही निर्माणकार्य करूनच परत जाईन. यावर अर्जुनाने कृष्णाचा सल्ला विचारला. कृष्ण मयाला म्हणाला, "धर्मराजासाठी एक प्रशस्त अशी सभा बांध, ती खूप सुंदर असावी अन् त्याबरोबर तिच्यात काही दिव्य लक्षणंही असावीत."

मयाने हा प्रस्ताव स्वीकारला. कृष्णार्जुन त्याच्यासह इन्द्रप्रस्थाला गेले. त्यांनी खांडववनदहनाचा पूर्ण अहवाल धर्मराजाला सादर केला. अर्जुनाने मयाला कसे वाचवले अन् त्याच्या बदल्यात तो आपल्यासाठी कशी सभा बांधून देऊ इच्छित आहे, ते सर्व धर्मराजाला कळले. त्याने मोठ्या आनन्दाने मयाचा योग्य सत्कार केला.

एके दिवशी भल्या सकाळी मयाने मंगलस्नान केले, ब्राह्मणांना दक्षिणा दिली व सभा बांधण्याचे काम सुरू केले. हे भवन एका समतल स्थानी बांधायचे व त्याची लांबीरुन्दी दोन्हीही दहा हजार वीतीइतकी असावी असे ठरले.

नन्तर कृष्ण द्वारकेला निघून गेला. तो अर्जुनाच्या रथातूनच गेला. पांडवांनी बऱ्याच दूरपर्यन्त जाऊन त्याला निरोप दिला.

निर्धारित वेळेच्या आतच मयाने आपले काम पूर्ण केले. खूप पूर्वीची गोष्ट. विषपर्व नामक राक्षसासाठी त्याला एक भवन बांधायचे होते. त्यासाठीच त्याने बिन्दु सरोवराच्या तटावर विविध रत्ने लपवून ठेवली होती. या वस्तूंमधेच वरुणाचा देवदत्त-शंख व गदाही होती. मयाने गदा भीमाला व शंख अर्जुनाला अर्पण केला.

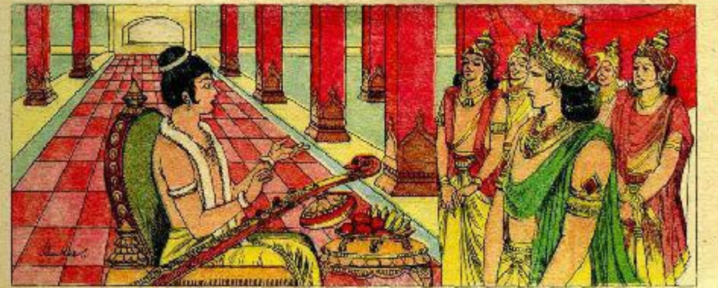
सभानिर्मितीची मयाची पद्धत मोठी अद्‌भुत होती. यात त्याने काही तलाव बांधले. त्यांच्या भिंतींना रत्ने, खांबांना वैडूर्य व पायऱ्यांना स्फटिक जडवले. सोन्याची कमळे व मासे, कासवे इत्यादि बनवली. पाणी व जमीन त्याने एकाच पातळीवर ठेवले. त्यामुळे त्यांच्यातला फरक एकदम लक्षात येत नसे. सभेच्या बाकीच्याही सर्व खांब, भिंती व चबुतऱ्यांना रत्ने जडवलेली होती. सभेत इतरही काही आकर्षणे होती. यामुळे सभा पहाणारे संभ्रमित होऊन जात.

अशी लोकोत्तर सभा निर्माण करणाऱ्या मयाचा धर्मराजाने उचित सन्मान करून त्याची रवानगी केली. नन्तर निर्मिति कार्याची समाराधना म्हणून दहा हजार ब्राह्मणांना दाने दिली. त्यांचा आशिर्वाद घेऊन धर्मराजाने आपल्या बंधूसह मयसभेत प्रवेश केला.

कित्येक देशच्या राजांनी धर्मराजाची श्रेष्ठता मान्य केली. त्याला अगणित घोडे, सुवर्ण, आभरणे, रत्ने, सुन्दर दास-दासी इत्यादी भेटीदाखल दिले. या भेटी आणणाऱ्यांच्यात अंग, वंग, कलिंग, आंध्र, पुंड्रक, किरात, मगध, मत्स्य, मालव, केकय, करूष, कांभोज, मद्र, पौंड्य इत्यादि देशांचे राजे होते. खूपसे ऋषिगणही तेथे आले व त्यांनी पांडवांना अनेक कथा सांगितल्या. या निमित्ताने नारदही प्रारिजात, दैवत आदि आपल्या शिष्यांसह तेथे आले. धर्मराजाने त्यांचे श्रद्धापूर्वक स्वागत केले.

नारदाने धर्मराजाला राजांची कर्तव्ये काय असतात याबद्दल सविस्तर माहिती सांगितली. त्याने दिक्‌पालांच्या सभांचे वर्णनही केले. राजसूय यज्ञ केल्याने स्वर्गप्राप्ती होते अशी माहिती त्याने पांडवांना दिली. हरिश्चन्द्रासारख्या मोठ्या राजांनी हा यज्ञ केल्यामुळेच आज ते स्वर्गलोकात रहात असल्याचे त्यांना सांगितले. पण त्याबरोबरच सावधगिरीचा असा इशाराही दिला की, राजसूय यज्ञ निर्विघ्न पार न पडला तर असं युद्ध होईल की ज्यात अगणित जनता मृत्यु पावेल.

हा इशारा देऊन नारद धर्मराजाला म्हणाले, "राजा, नीटपणे विचार करून तुला जो निर्णय घ्यावासा वाटेल, तो घे." आणि धर्मराजाचा निरोप घेऊन नारद द्वारकेकडे निघून गेले.

चांदोबाच्या बातम्या

एक क्षणाचा उशीर

नव-वर्षाच्या आगमानाला एक क्षणाचा उशीर झाला. १९९६ हे लीप-वर्ष आहे. म्हणून फेब्रुवारी महिन्यात ज्याप्रमाणे एक दिवस अधिक वाढवावा लागला, त्याप्रमाणे ३१ डिसेंबर रोजी वैज्ञानिकांना सर्व अविराम घड्याळांना एक क्षण पुढे करावे लागले. तसं पाहिलं तर नव-वर्ष एक क्षण उशीरा आलं. भूभ्रमणानुसार वैज्ञानिकांना अविराम घड्याळांना बदलावे लागते. पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर तीन-चतुर्थांश भागात पाणी असल्यामुळे भरती-ओहोटी प्रमाणे भू-भ्रमणात थोडे-बहुत अंतर पडत राहते. त्या अंतरानुसार वैज्ञानिकांना अविराम घड्याळात बदल करावा लागतो.

माशाला कांचेचा डोळा

पाण्याचे नाव काढले की आपल्याला माशाची आठवण येते. अमेरिकेतील नॉर्थ करोलिना राज्यातील एका मत्स्यालयात एका माशाच्या डोळ्यावर शस्त्र-क्रिया करण्यात आली. त्याच्या एका डोळ्याची दृष्टि गेली होती, म्हणून त्याच्या जागी एक सोनेरी रंगाच्या कांचेचा डोळा बसविण्यात आला. अर्थात् शस्त्र-क्रिया पाण्याच्या बाहेर करण्यात आली. गेल्या नोव्हेंबरमध्ये नॉर्थ करोलिनाच्या पशु-चिकित्सा केन्द्रात ज्या डॉक्टरने ही शस्त्र-क्रिया केली, त्याने नेहमीपेक्षा लहान अस्त्रांचा उपयोग केला होता. त्यावेळी माशाला भूल ही देण्यात आली होती.

पांडा क्लब

छोट्या पांडाशी खेळत असताना घेतलेला पं. जवाहरलाल नेहरू यांचा फोटो प्रसिद्ध आहे. त्यांनी दिल्लीतील आपल्या त्रिमूर्तिभवनात हा पांडा पाळला होता. याचे डोळे टपोरे असतात, आणि डोळ्यांच्या चारी बाजूंना काळ्या रेषा असतात. शरीरावर पांढऱ्या व काळ्या रंगाचे केस असतात. पांडा हा चीन व तिबेट मधील प्राणी आहे. गेल्या १४ नोव्हेंबर रोजी पं. नेहरू जयंतीच्या सुमुहूर्तावर 'पांडा क्लब ऑफ इंडिया' नावाची एक अंतर्राष्ट्रीय संस्था स्थापन करण्यात आली. सहा ते सोळा वर्षांचे किशोरच या क्लबचे सदस्य होऊ शकतात. या क्लबच्या मद्रास शाखेचे जवळ जवळ शंभर सभासद आहेत. १४ नोव्हेंबर रोजी जेव्हा सर्व सभासद जमले तेव्हा त्यांनी 'जेट पांडा' शी हस्तांदोलन केले. प्रमुख टेनिस खेळाडू विजय अमृतराज या संस्थेचे संस्थापक आहेत. त्यांनी क्लबच्या सर्व सभासदांचे शुभ-चिंतन केले व संस्थेच्या भविष्यकालीन योजना समजाऊन सांगितल्या. तुम्हाला या संस्थेचे सभासद व्हायचे असेल तर खालील पत्त्यावर लिहा - पांडा क्लब ऑफ इंडिया, २, कृष्णमाचारी रोड, नूंगंबाकम्, मद्रास - ६०० ०३४.

चांदोबा पुरवणी - ८७

भारताची वृक्षसंपदा

अर्जुन

वृक्षाचे अर्जुन हे नावच मोठे आकर्षक आहे. पण खरेच या नावाचे झाड असेल का, असे विचाराल. महाभारताचा नायक अर्जुन याला हे नाव आपल्या पित्याच्या-इंद्रदेवाच्या-चमकदार पांढऱ्या रंगावरूनच प्राप्त झाले होते. लाकडाच्या इतर रंगांपेक्षा अर्जुनवृक्षाचे लाकूड जास्त पांढरे असते. तमिळमधे याला वेळ्ळेमरुदु (वेळ्ळे-पांढरे), तेलगूत येरमड्डी, मल्याळम्‌मधे स्वर्णकम, असामीत सोनारू, बंगालीत सोंदाल बंदरलाठी व कानडीत अराजिना असे म्हणतात.

असाम, बंगाल, केरळ, दक्षिण व अुत्तर कॅनरा (कर्नाटकचा पश्चिम किनारा) या भागात ही झाडे विपुल प्रमाणात आढळतात. बाष्पयुक्त ठिकाणे व नदीकिनारी ती अुत्तम प्रकारे वाढतात. खरे पाहता, अनेक संस्कृत रचनांतून यांचा 'नदीसरजा', म्हणजेच 'नदीकिनारी वाढणारे झाड' असा अुल्लेख आढळतो.

याचे लॅटिन नाव 'टर्मिनालिया अर्जुना' असे सुचवते की याला ठरीव काळाने फुले येतात. त्यांचा रंग पिवळसरपांढरा असून ती पेल्याच्या आकारात फुलतात. मध्यावर ती खूप दाट असतात. मार्च ते जून हा फुले येण्याचा काळ असतो. हिरव्यागार रंगाची याची पाने डहाळीला एकमेकांसमोर लागलेली असतात. थंडीत पाने गळत असली तरी झाड कधीच अगदी अुघडेबोडके दिसत नाही. गळण्यापूर्वी पानांना तांब्यासारखा लाल रंग येतो व झाड शोभिवंत दिसू लागते.

लाकूड हलके असले तरी चांगले टिकाअू असून त्याचा सामान्यत: दारे व खिडक्यांसाठी अुपयोग करतात. शेतकी औजारासाठीही याचा वापर होतो.

आपल्या देशातील ऋषि-मुनि - ११

जनक

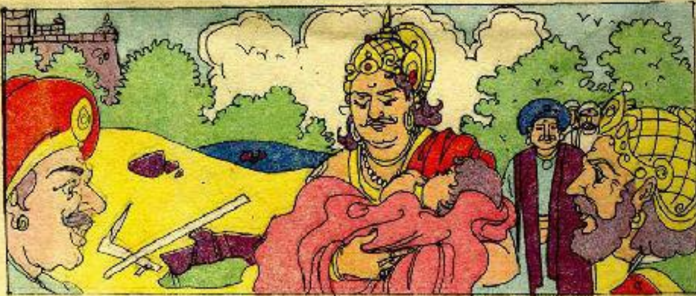
विश्वामित्र मुनि हे अगोदर एका देशाचे राजा होते. तपोमहिमा जाणून त्यांनी राजसिंहासनाचा त्याग केला व तपस्या करून ते राजर्षि बनले. पुढे त्यांना 'ब्रह्मर्षि' असेही संबोधण्यात आले.

परन्तु मिथिलाधिपति जनकाने 'राजा' म्हणून कर्तव्ये निभावीत गृहस्थजीवनातच आध्यात्मिक साधना केली. ज्ञान व वैराग्य हे त्यांच्या जीवनाचा भाग बनले. राज्यकारभारामुळे त्यांच्या आध्यात्मिक साधनेत कसलाही अडथळा आला नाही. याचे कारण म्हणजे 'राजा असण्याबद्दलचा गर्व नसणे.' त्यांनी शासनभार ही देवसमर्पणभावानेच चालवला आणि संभाळला. त्यामुळेच ते कर्मयोगी व राजर्षि म्हणून ख्यातनाम झाले. त्यांची कीर्ती चारी दिशांना पसरली.

वाल्मिकी-रामायणातील जनक हे एक अुदात्त पात्र होय. यज्ञ करायचे ठरवून त्यासाठी भूमि नांगरत असतांना त्यांना एका सुवर्णपेटीत एक अतीव तेजस्वी बालिका मिळाली. तिचे 'सीता' असे नामकरण करण्यात आले. मोठ्या प्रेमाने जनकांनी तिचे लालनपालन केले; शिवधनुष्य भंग करणाऱ्या श्री रामाशी तिचा विवाह करून दिला.

जनक महाराज अनेकदा विशेष सभा बोलावून विज्ञ लोकांशी धर्म, वेदान्त व शास्त्रांबद्दल गंभीर चर्चा करत. त्यांचे कुलगुरु होते मुनि याज्ञवल्क्य. यांच्याबरोबर जनकाच्या झालेल्या चर्चा प्रसिद्ध आहेत. त्यातील काही प्रश्नोत्तरे अशी -

जनक - मुनिवर, मानवाला मार्गदर्शक प्रकाश कोणता?
याज्ञवल्क्य - सूर्य, हे राजा !
जनक - मग सूर्यास्तानंतर ?
याज्ञवल्क्य - नंतर चन्द्र प्रकाश देतो, हे राजा !
जनक - पण सूर्य किंवा चन्द्र दोन्ही नसतील तेंव्हा ?
याज्ञवल्क्य - तेंव्हा अग्नि प्रकाश देतो; हे राजा !
जनक - पण अग्निही नसेल तेंव्हा?
याज्ञवल्क्य - वाचा. हे राजा !
जनक - वाचाही काम करत नसेल तेंव्हा, मुनिवर?
याज्ञवल्क्य - अशा वेळी आत्मा हाच मानवाला प्रकाश देतो, हे राजा!

तुम्हाला माहीत आहे का?

१. गेली बारा वर्षे अणु-शस्त्र रहित असलेला देश कोणता?
२. भारतीय राष्ट्रीय कांग्रेसने आपली शंभरावी जयंति केव्हा साजरी केली?
३. ग्रहात आकाराने सर्वात मोठा ग्रह कोणता?
४. दिल्लीतील तत्कालीन व्हॉइसरॉयच्या निवास-स्थानाची (आजचे राष्ट्रपति भवन) शिल्प-रचना कोणी केली?
५. पुराणातील इंद्राची राजधानी कोणती होती?
६. रेल्वेचे डबे बनविणारी 'इंटीग्रल कोच फॅक्टरी' कोठे आहे?
७. यूरोप मध्ये वहाणाऱ्या नद्यात सर्वात मोठी नदी कोणती?
८. पोस्टाचे तिकिट सर्वप्रथम कोणत्या देशात निघाले?
९. गांधीजींनी स्थापित केलेल्या पहिल्या आश्रमाचे नाव कोणते?
१०. मानव-शरीरातील सर्वात मोठा अवयव कोणता?
११. आपल्या देशातील 'हरित क्रान्ति' चे सूचक पीक कोणते?
१२. शक वर्षाची स्थापना करणारा राजा कोणता?
१३. 'आधुनिक इटलीचे पिता' म्हणून प्रसिद्ध असलेली व्यक्ति कोण?
१४. आपल्या देशातील कोणत्या राज्यात सर्वात जास्त दगडी कोळसा मिळतो?
१५. बुद्धाचे 'निर्वाण' कोठे झाले?
१६. 'ब्ल्यू चिप' म्हणजे काय?
१७. सिनेमा थिएटर नसलेला जगातील देश कोणता?
१८. 'क्विट इंडिया' चळवळ केव्हा सुरू झाली?

अुत्तर

१. न्यूझीलंड.
२. १९८५ मध्ये.
३. गुरु ग्रह.
४. सर एड्विन लुटियन्स.
५. अमरावती.
६. पेरंबूर, मद्रास.
७. वोल्गा नदी.
८. ग्रेट ब्रिटन.
९. दक्षिण आफ्रिकेतील डर्बन जवळचा फिनिक्स आश्रम.
१०. पाठीचा कणा.
११. गहू.
१२. कनिष्क.
१३. ग्यारी बाल्डी.
१४. बिहार.
१५. कुशीनगर.
१६. सतत समृद्ध होत जाणारी सुस्थिर संस्था.
१७. सौदी अरेबिया.
१८. ८ ऑगस्ट, १९४२.

राक्षसाचा सौदा

सीतापुर गावात लल्लू नावाचा एक गरीब माणूस रहात असे. त्याला तीन मुलं अन् दोन मुली होत्या. सर्वात थोरला सोम सोडला, तर बाकी सर्वजण मेहनत करून थोडी फार कमाई करत असत. तरीही त्यांचे दिवस कष्टातच पार पडत.

सोम मात्र पक्का आळशी होता. काम तर करत नसेच, पण अुलट तीन माणसांचं अन्न मात्र तो एकटाच फस्त करी. त्यामुळे तो चांगला लठ्ठ झाला; खूप चरबी चढली त्याच्या अंगावर. दिवसाचा बराच वेळ तो झोपून काढी. तब्येत थोडी जरी बिघडली, तरी खूप आरडाओरडा करी, अन् शेवटी वैद्याला बोलावून आणणे भाग पडे. घरच्यांच्या एकूण कमाईतला सर्वात मोठा भाग तर त्याच्याच औषधात अन् खाण्यापिण्यात खर्च होई.

चन्द्रनाथ नावाचा एक माणूस एकदा शहरातून लल्लूकडे आला. तो या कुटुम्बाचा दूरचा नातेवाईक होता. लल्लूची स्थिती पाहून तो त्याला म्हणाला, "कुठवर इथं राहून अशी हाडं झिजवशील? येवढंच काम शहरात केलंत, तर मजेत राहू शकाल सर्वजण."

चन्द्रनाथच्या प्रोत्साहनाने लल्लू आपल्या परिवारासह शहराकडे निघाला. रस्ता एका जंगलातून जात होता. थोडे अंतर चालल्यावर रात्र झाली. सर्वजण एका झाडाखाली बरोबर आणलेले पदार्थ खायला बसले.

सोमला चालायची मुळीच सवय नव्हती. खूप दमला तो, खूप जोरदार भूकही लागली त्याला. खाणं बांधून आणलेलं गाठोडं सोडताच त्यानं झडप घालून ते हस्तगत केलं अन् सर्वांचं जेवण त्यानं एकट्यानंच फस्त केलं. नंतर तिथेच लवंडून तो गाढ झोपी गेला.

लल्लूला आपल्या या थोरल्या मुलाचा अतिशय राग आला. त्याला चांगला मार द्यायचा विचार केला त्याने. पण बायकोनं त्याला अडवलं. नंतर लल्लूने सोमला तसाच झोपेत जंगलात सोडून पुढे जायचं ठरवलं, पण त्याची आई अन् भावंडांनी तसं करू दिलं नाही.

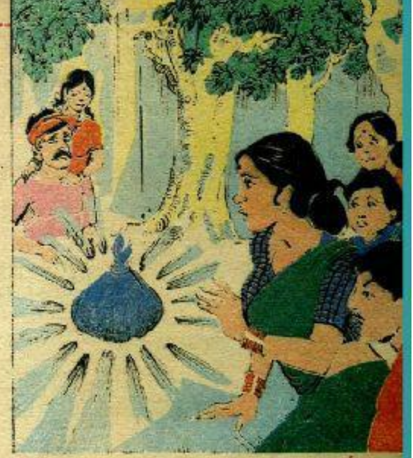
"बोला, आता आपली भूक कशी भागवायची? आसपास कुठे फळझाडंही नाहीत. नुसतं पाणीच पिअून पोट भरायचं म्हटलं, तर आसपास कुठे तलाव वगैरे आहे की नाही कुणास ठाअूक! अन् असला तरी आता अंधारात दिसणार तरी कसं? काय करावं हेच कळत नाहीय!" लल्लू हताश होअून अुद्गारला.

"तुम्ही फक्त खायचाच विचार करताय. मला तर इकडे जंगली जनावरांची भीती पडलीय! रात्र इथेच घालवणं बरं नव्हे." लल्लूच्या बायकोनं शंका काढली.

जनावरांची गोष्ट निघताच सर्वजण घाबरले. सर्वांनी ठरवलं, की रात्रभर चालत रहावं लागलं तरी चालेल, पण आपण जंगल ओलांडून जाअू या. मग त्यांनी सर्वांनी सोमला अुठवायचा खूप प्रयत्न केला. पण काही केल्या तो काही अुठेना.

"आळशी आहे नुसता. याला इथेच सोडून देअून आपण निघून गेलो तर बरं होईल. पिडा टळेल एकदाची !" लल्लू हट्टाला पेटला. पण तरी बाकी कुटुम्बीय ऐकेनात.

याच गोष्टीवर त्यांची चर्चा चालली होती,

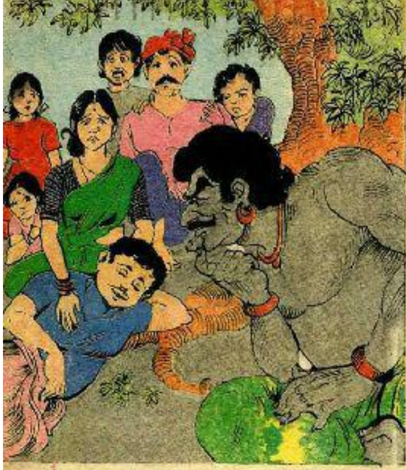

इतक्यात अचानक झाडावरून एक पोटली त्यांच्यामधेच येअून पडली. दिसायला लहान असली, तरी वजनानं जड अशी ती पोटली अुघडून पहाता, त्यात कित्येक सोन्याच्या मोहरा आढळल्या!

लल्लू म्हणाला, "हे डबोलं घेअून आपण सीतापुरला परत जाअू. आणि शेतजमीन खरेदी करून आरामात आयुष्य घालवू."

पण लल्लूच्या बायकोने शंका काढली, "कुणाचं धन आहे हे, कुणास ठाअूक! कदाचित झाडावर कुणी माणूस बसलेला असेल." अन् पुढे ती काही बोलणार, इतक्यात झाडाच्या फान्दीवरून एका माणसानं खाली अुडी ठोकली. तो चांगला धट्टा कट्टा

हुताशनी मुजुमदार

आणि काळा कुट्ट होता.

"हे धन माझं आहे. माझी अट मानलीत तर ते तुमचंच समजा." तो काळा माणूस म्हणाला.

लल्लूनं विचारलं, "बोल, काय अट आहे तुझी?"

काळा माणूस बोलला, "तुम्ही जी माणसं इथे हजर आहात, त्यापैकी एकाला माझ्या हवाली करायचं."

"बोल, कोण हवं तुला?" लल्लूनं विचारलं.

काळ्या माणसानं सोमची निवड केली.

'या आळशाला निवडलं यानं, हे एका परीनं बरंच झालं.' लल्लूनं हा प्रस्ताव लगेच मान्य केला.

पण त्याची बायको बिचारी घाबरून गेली. ती म्हणाली, "अहो, अशी कशी कबुली दिलीत एकदम? हा कोण, काय, याची आपल्याला काहीच माहिती नाहीय. कमीत कमी त्याला विचारून तरी घ्या, कि याला आपल्या मुलाशी काय काम?"

काळा माणूस कडवटपणे म्हणाला, "आता आमचा सौदा पक्का झालाय. यापेक्षा जास्त काही बोलणं, मला मुळीच पसन्त नाही. धन घ्या अन् पटकन चालू लागा इथून !"

"ठीक आहे, असंच करू आम्ही. पण आता सांग तर खरं, कि आमच्या सोमचं काय करणार आहेस तू?" लल्लूनं विचारलं.

"सांगितलं, तर वाईट वाटेल तुला. मी याचं काय करणार, हे तू न जाणणंच बरं." काळा माणूस टाळाटाळ करीत म्हणाला.

पण लल्लूनं हट्टच धरला की, 'ते कळल्यावरच हा सौदा होऊ शकेल.' तेंव्हा तो माणूस म्हणाला, "मी खऱ्या रूपात समोर प्रकट झालो की तुम्ही सर्वजण भिऊन जाल, हे माहीत आहे मला. मी एक राक्षस असून माणूस हे खाद्य आहे माझं! पण राक्षस असूनही मी नियम कसोशीनं पाळतो. नीतिमान आहे मी; म्हणून स्वतःचं खाणं मी धन देऊन खरेदी करतो नेहमी."

त्याचं बोलणं ऐकताच सोमची आई जोराने

रडू लागली. लल्लूने राक्षसाचं धन त्याला परत देऊ केलं. पण त्याने साफ नकार दिला. तेंव्हा कुटुंबातली सर्व माणसं एक एक करून पुढे येत, "मला खा, मला खा. सोमला सोडून दे." असं म्हणू लागली.

पण राक्षस स्पष्टपणे म्हणाला, "तुम्ही सर्वजण अगदी काडीपहिलवान आहात. तुम्हाला कुणाला खाऊन माझं पोट नाही भरणार. माझी भूक नाही भागणार. हा तरूणच फक्त चांगला धट्टा-कट्टा आहे. चांगली चरबी चढलीय याच्या अंगावर. मला हाच आवडला. हाच हवा मला!"

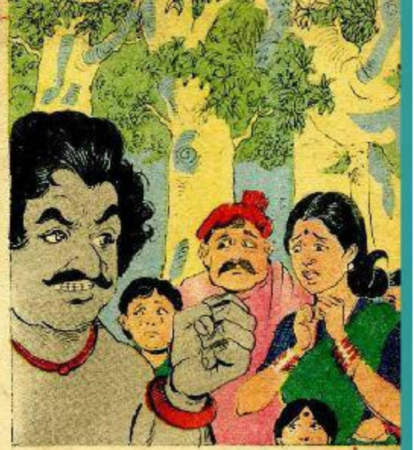
लल्लूच्या कुटुंबातले सर्वजण रडू लागले. राक्षस हसत म्हणाला, "रडा, खूप रडून घ्या! तुमच्या रडण्यामुळे हा जागा तरी होईल. मी तर झोपल्या माणसाला नाही खात."

बास, सर्वांनी एकदम रडणं बन्द केलं. सोम अजूनही मस्त झोपलेला दिसला राक्षसाला.

"हा तर सकाळपर्यन्त अुठणार नाहीसं दिसतंय. माझा तर असाही नियम आहे की, जे काही खायचं, ते अंधार संपण्यापूर्वीच खायचं!" असं म्हणत राक्षस विचारात पडला.

सोम सकाळ होण्यापूर्वी अुठणं शक्यच नव्हतं. त्याची ती नेहमीचीच सवय होती. त्यामुळे 'आता सोम नक्कीच वाचणार' अशी त्याच्या कुटुंबियांची खात्री झाली.

पण राक्षसाने हार न मानायचं ठरवलं. तो

प्रयत्न करत राहिला. जंगलात जाअून तो चार हत्ती घेअुन आला. ते हत्ती भयानक आवाज करत झाडाभोवती फिरू लागले. तरी सोमची झोप जराशीही चाळवली नाही.

राक्षस पुन्हा एकदा जंगलात जाअून दोन सिंह घेअून आला. अन् त्यांच्या शेपट्या जोरजोराने पिरगळू लागला. सिंह वेदनेनं गरजत राहिले. त्या गर्जना जंगलभर दुमदुमत राहिल्या. पण सोमवर त्याचा ढिम्मसुद्धा परिणाम होईना. तो जराही हलला नाही. राक्षसाने आणखी एक अुपाय योजला. दोन जंगली मांजरं पकडून आणून त्यानं त्यांचं भांडण लावलं. ती मांजरं भयानक आवाजात एकमेकांवर गुरगुरून तोंडानं विचित्रसे आवाज

काढू लागली. पण सोमच्या घोरण्यानं त्यांना अुलट साथच दिली.

पहाता पहाता सकाळ झाली. राक्षसानं लल्लूला म्हटलं, ''तुम्ही लोक आता आपल्या गावी परत जा. मी बरोबर एक वर्षानं परत येईन. त्यावेळी या तुंदिलतनूला माझ्या हवाली कर. त्यावेळी त्याला दिलं नाहीस, तर माझी रक्कम परत कर.''

''आम्हाला नकोच आहे तुझं धन. आत्ताच घे नं परत.'' लल्लूची बायको म्हणाली.

''अहं! तसं नाही होणार. एकदा सौदा झाला, तो पक्काच समज. पुढे काय करायचं हे सांगितलंय मी, अन् ते तुला मानायलाच हवं.'' म्हणून राक्षस तिथून निघून गेला.

आणखी थोड्या वेळानं सोमू जागा झाला. आईनं त्याला सारी हकिकत सांगितली. ती नंतर म्हणाली, ''तू दुसरीकडे कुठे तरी निघून जा. अन् एक वर्ष संपल्यानंतर ये परत.''

आश्चर्य प्रकट करत सोमू यावर म्हणाला, ''का आई? जवळ धन नव्हतं, तेंव्हाही तू माझं चांगलं पालनपोषण केलंस. आता पैसा आहे, तर मला दुसरीकडे जायला सांगते आहेस?''

''अरे पण तू इथं असलास, तर सारा पैसा खलास होअून जाईल. म्हणूनच काही दिवस दुसरीकडे जा रहायला. राक्षस जेंव्हा एक वर्षानन्तर येईल, तेंव्हा त्याला धन परत करू अन् त्याच्या तावडीतून मुक्त होअू.'' आईनं गयावया करून सोमूला सांगितलं. पण सोमूनं आईच्या बोलण्याची मुळीच पर्वा केली नाही. आळशीपणा आता त्यानं सोडून दिला अन् तो मेहनत करू लागला. खाणंही कमी खाअू लागला तो. त्याच्या शरीरावरची चरबीही कमी झाली. आणि तोही हळुहळू इतरांसारखाच बारीक, वाळकुडा होत चालला.

एक वर्षानन्तर आलेला राक्षस त्याला पाहून म्हणाला, ''गेल्या वर्षीचा गोलमटोल असलेला तरुण हाच?'' अन् चिडून आपलं धन घेअून तो परत गेला.

लल्लूच्या कुटुम्बानं समाधानाचा थंड श्वास घेतला अन् म्हटलं की, ''राक्षसाच्या सौद्यामुळं फायदाच झाला की आपला !''

राजा आणि राजर्षि

कर्पूर देशाचा राजा वसंत मोठा प्रामाणिक होता. तो स्वत:ला आपल्या प्रजेचा सेवक मानीत असे. म्हणून राजाला मिळणाऱ्या वैभवापासून तो दूर रहात असे.

कर्पूर देशाचे राजभवन विशाल होते. त्यात पन्नास दालने होती, एक नाट्य-शाळा होती आणि पांच सर्व सोयींनी युक्त स्नानगृहे होती. शंभर सेवक आणि पन्नास सेविका राजभवन स्वच्छ ठेवण्याच्या कामी गुंतलेल्या असत. वीस तरुण व उमदे शिपाई रात्रंदिवस राजभवनावर पहारा देण्याचे काम करीत.

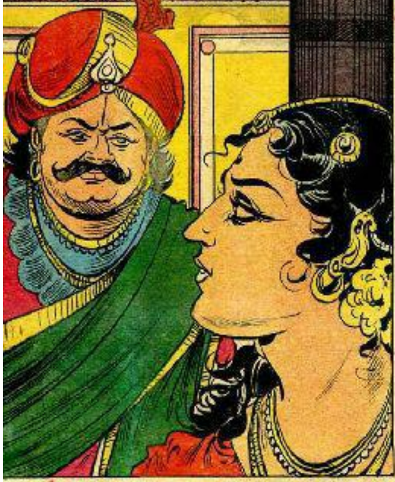
राजा झाल्यावर वसंतने या राजभवनाचे रुपांतर कलाकेन्द्रात केले. विविध कलाकारांना कलेचे प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था केली. स्वदेशातीलच नव्हे तर विदेशातून ही प्रसिद्ध कलाकार इथे येऊन नाट्य, नृत्य, संगीत, चित्रकला आदींचा अभ्यास करीत.

वसंत स्वत: किल्ल्याच्या आत एका छोटेखानी घरात राही. त्याच्या घरात मूल्यवान वस्तु त्याने ठेवल्या नाहीत. महिना भरासाठी आवश्यक ते सामान खरेदी करून तो घरात व्यवस्थित ठेवत असे. आपल्यासाठी आवश्यक त्या सुखसोयी त्याने घरात करून घेतल्या होत्या.

याच वेळी विकल्प देशाची राजकुमारी विनीला हिचे स्वयंवर झाले. वसंत या स्वयंवरासाठी गेला. त्याच्या सौंदर्यावर मोहित होऊन विनीलाने वरमाला त्याच्या गळ्यात घातली.

विनीलाचा हात आपल्या हाती घेत वसंत म्हणाला - ''या क्षणापासून तु माझी धर्मपत्नी आहेस. विकल्प राजाला माझी नम्र प्रार्थना आहे की त्यांनी तुला राजोचित अलंकारांनी न सजविता साधारण वस्त्रांसह माझ्या बरोबर पाठवावे. भेट-वस्तूंचा स्वीकार माझ्या तंत्रात बसत नाही!''

चांदोबात पंचवीस वर्षांपूर्वी प्रकाशित झालेली गोष्ट

या गोष्टी ऐकून विनीलाच्या पित्याला मोठे आश्चर्य वाटले. तो म्हणाला - "विवाहाच्या वेळी आपल्या मुलीला काही भेट-वस्तु देणे माझे कर्तव्य आहे. त्यांचा स्वीकार अवश्य करावा."

"प्रजेच्या धनातून दिलेल्या भेटींचा स्वीकार करणे माझ्या तंत्रात बसत नाही. आपण कमवलेली संपत्ति आपल्या जवळ असेल तर आपण विनीलाला भेट-स्वरूपात काही देऊ शकता!" वसंत म्हणाला.

विनीलाच्या वडिलांनी विचारले - "तर मग आपल्या वडिलांकडून आपल्याला जे धन मिळाले ते त्यांनी स्वतः मिळवलेले का?"

"होय विकल्पराज, कर्पूरदेश त्यांच्या कार्यक्षमतेनेच शक्तिशाली बनला. त्यांनी देशाचे शासन माझ्यावर सोपविले. मी बालपणापासून देशाच्या संरक्षणाचा भार उचलला. लहानपणापासून त्यांनी मला प्रशिक्षण दिले. राजा बनल्यावर मी केवळ राज्यभार संभाळला, राज्यधन नव्हे. मी राजवैभव स्वीकारले नाही. मी आपल्याला प्रजेचा सेवक मानतो आणि राजासाठी निर्धारित वेतन फक्त घेतो. आपली आवक लक्षात घेऊन एका छोट्याशा घरात राहतो आणि आपल्या आवश्यक वस्तु खरेदी करतो." वसंतने आपल्या शाही जीवन-पद्धतीचा परिचय करून दिला.

नाराज होत विकल्प राजा म्हणाला - "विनीलाला मी मोठ्या कोड-कौतुकाने लहानाची मोठी केली. वैभवात राहण्याची तिला सवय लागली आहे. तुमच्या बरोबर राहून तिला राजवैभव उपभोगता येणार नाही. विनीलाला हे अगोदरच माहीत असतं, तर तिने अशी चूक केली नसती. तुम्ही राजर्षि आहात, वैराग्यसंपन्न आहात, माझ्या मुलीचे जीवन तुम्ही दुःखाने भरून टाकले. हे उचित आहे का?"

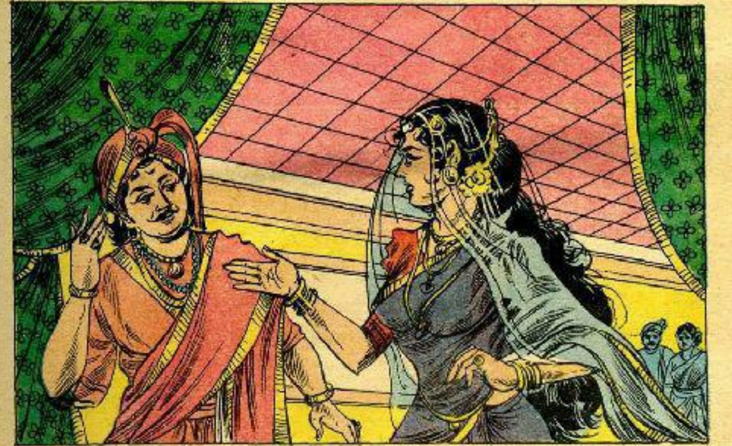
आपल्या वडिलांना थांबवीत विनीला म्हणाली - "नाही पिताजी, मी काही चूक केली नाही. माझा निर्णय अटळ आहे. पतीचे अनुगमन करणे हाच माझा धर्म ! आम्ही उभयता त्यांच्या आदर्शाचे पालन करीत जीवनानंदाचा उपभोग घेऊ. आपण माझी चिंता करू नये."

वसंत आणि विनीला आपल्या देशात पोचले. विनीलाने जेव्हा किल्ल्यात प्रवेश केला तेव्हा आपलं छोटेखानी घर पाहून तिला वाईट वाटलं. तिने पतीला विचारले - "हे घर महाराणीला राहण्यायोग्य आहे का? याहून मोठं घर आपल्याला मिळणार नाही का?"

हसत वसंत म्हणतात - "विनीला, जर पुरुष देशाचें शासन करीत असले तर त्याला महाराज म्हणतात. जर स्त्री राज्य-कारभार चालवीत असेल तर लोक तिला महाराणी म्हणतात. तू महाराजाची पत्नी फक्त आहेस. मला दरमहा या घराचं भाडं द्यावं लागतं. सेवकांना वेतन द्यावं लागतं. मिळणाऱ्या वेतनात याहून अधिक मोठं घर आपल्याला घेता येणार नाही."

विनीलाला हे सगळं बोलणं पटलं नाही. पण आपल्या सुंदर प[illegible]रता तिने ते सहन केलं. त्या घरात एक दास, एक दासी नि एक पहारेकरी [illegible]. त्या तिघांकडून जमेल तेवढी कामे ती करून घेऊ लागली. एक दिवशी ती वसंतला म्हणाली - "तुम्ही नसलात म्हणजे मी अगदी कंटाळून जाते. एकटी काय खेळ खेळूं? कोणी मैत्रीण नाही, काही खेळाचे साहित्य नाही. सगळं जीवन नीरसवाणं चाललंय!" विनीलाने आपली व्यथा ओकून टाकली.

वसंतने समजाऊन सांगितले - "आपला अमूल्य वेळ असा व्यर्थ दवडू नकोस. आपलं

ग्रंथालय छोटं असलं तरी त्यात सरेस पुस्तकं आहेत. हे ग्रंथ वाचून काही नव्या विद्या व कला शीक. क्रीडा-मंडळात लोक खेळ खेळत असतात, खेळात भाग घेतलास तर तब्येत उत्तम राहील. निरर्थक कामे करीत राहिलीस तर केवळ माझ्या बरोबर राहून तुला काही लाभ होणार नाही. माझ्या बरोबर राहण्याचा ही तुला कंटाळा येईल, तू चिडचिडी होशील. नीट विचार कर."

अशा रीतीने एक वर्ष गेलं. आता येथील जीवन तिच्या अंगवळणी पडलं, पण नवऱ्याच्या अनुपस्थितीत मात्र ती त्रासून जाई.

वसंत एक चतुर शासक होता. मंत्री व राजकर्मचारी यांच्या कामावर त्याची सतत देखरेख असे, त्यामुळे प्रजेचे नित्य हितसाधन होई. एक समर्थ शासक कमी वेतनावर काम करीत आहे हे पाहून त्यांनी ही कमी वेतनावर सेवा करायला सुरुवात केली.

एके दिवशी विन्यास नावाचा एक तपस्वी राज्यात आला. वसंतने त्याचा स्वागत-सत्कार केला. त्याने वसंतची खूप तारीफ केली आणि आपला येण्याचा उद्देश त्याला सांगितला.

विन्यासने अनेक वर्षे हिमालयात घोर तपस्या केलेली होती. अपार तपोबल प्राप्त केले. प्रत्यक्ष परमेश्वर विन्यासपुढे येऊन म्हणाला - "हे तपस्वी, प्रजेचे श्रेय हेच ज्या राजाचे ध्येय आहे, अशा एकाद्या राजाची इच्छा पूर्ण करून ये. नंतर तुला मोक्ष मिळेल."

विन्यास अशा राजाच्या शोधार्थ निघाला. त्याला प्रसेनजित नावाचा एक राजर्षि भेटला.

परंतु प्रसेनजित विन्यासला म्हणाला - "तपस्विन्, मी एक राजर्षि आहे. माझी अशी काही इच्छा नाही. माझ्या राज्यात नित्य सुख-शांति नांदावी हीच माझी एकमात्र इच्छा होय. माझी ही इच्छा कितपत योग्य आहे हे मला माहीत नाही. कर्पूर देशाचा राजा एकच एक प्रामाणिक व आदर्श राजा आहे. तू त्याला जाऊन भेट आणि मग काही निर्णय घे."

यासाठीच विन्यास आता वसंतकडे आला होता. तपस्व्याचे बोलणे ऐकून वसंतने थोडा वेळ विचार केला. नंतर तो विन्यासला म्हणाला - "मुनिवर, या देशाला सुखी व संपन्न ठेवणे हा माझा धर्म होय. दक्षतेने शासन करून मी आपली जबाबदारी पार पाडीनच. हा भार मी परमेश्वरावर टाकणार नाही. यासाठी मला परमेश्वराची कृपा-दृष्टि नको. होय, फुरसतीच्या वेळी विलास करावेसे मला ही वाटते. माझी ही इच्छा पूर्ण झाली तर माझ्या पत्नीला ही संतोष मिळेल. जर यात काही अनुचित नसेल, तर माझी ही अतृप्त इच्छा आपण पूर्ण करू शकता."

हे सर्व ऐकून विन्यास प्रसन्न झाला. वसंतच्या हाती एक बाहुली ठेवीत त्याने सांगितले - "राजन्, आजपासून ही बाहुली तुझी इच्छा-पूर्ति करील. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव. या बाहुलीचा उपयोग केवळ तूच करू शकशील, अन्य कोणी नाही."

आश्चर्याने वसंत म्हणाला - "मुनिवर, आपण प्रसेनजितलाच वर द्याल असं मला वाटलं होतं. प्रसेनजित् व मी या दोघात प्रसेनच अधिक निःस्वार्थी आहे. त्याला काही इच्छाच नाहीत. असे असताना आपण हा वर मला कशासाठी देत आहात?"

हसत हसत विन्यासने स्पष्ट केले - "प्रसेनजित् राजर्षि आहे. जो इच्छांच्या पलीकडे पोचलेला आहे. असा माणूस भोग-विलासापासून दूर राहिला तर त्यात विशेष असे काय? आणि तू? तू मात्र विश्वाससमान समर्थ राजा आहेस! विलासमय जीवनाची तुला आवड आहे, पण त्यासाठी तू राजकोषातून काही घेतले नाहीस. म्हणून माझ्या दृष्टीने तू प्रसेनजितहून महान् आहेस. विलासी जीवनाची आशा असेल, तर एक राजा म्हणून प्रजेचे धन तुला खर्च करता आले असते. पण तू आपल्या मनावर नियंत्रण ठेवलेस. तुझा हा प्रामाणिकपणा निःसंशय प्रशंसनीय आहे. म्हणून माझा हा वर प्राप्त करण्याचा तुला अधिकार आहे."

यानंतर वसंत तपस्व्याने दिलेल्या बाहुलीच्या साहाय्याने सुखमय जीवन जगू लागला. परंतु तो महत्त्व देत असे प्रजेच्या कल्याणाला! त्याच्या राज्य-काळात प्रजेला कशाची कमतरता पडली नाही.

